

Bakalářská práce

**Vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské
pěstounské péče**

Studijní program:

Autor práce:

Vedoucí práce:

B0111A190016 Speciální pedagogika

Mgr. Michaela Fričová

Mgr. Hana Ryšlavá, Ph.D.

Katedra sociální práce a speciální pedagogiky

Liberec 2023

Zadání bakalářské práce

Vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské pěstounské péče

<i>Jméno a příjmení:</i>	Mgr. Michaela Fričová
<i>Osobní číslo:</i>	P20000190
<i>Studijní program:</i>	B0111A190016 Speciální pedagogika
<i>Zadávací katedra:</i>	Katedra sociální práce a speciální pedagogiky
<i>Akademický rok:</i>	2021/2022

Zásady pro vypracování:

Cíl bakalářské práce: Popsat systém vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské pěstounské péče s ohledem na novelu zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí.

Požadavky: Formulace teoretických východisek, příprava průzkumu, sběr dat, interpretace a vyhodnocení dat, formulace závěrů.

Metody: Dotazníkové šetření, analýza metodických dokumentů.

Při zpracování bakalářské práce budu postupovat v souladu s pokyny vedoucí práce.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování práce: tištěná/elektronická
Jazyk práce: čeština

Seznam odborné literatury:

- HAYDUK, I. 2017. The effect of kinship placement laws on foster children´s well-being. *The BE Journal of Economic Analysis and Policy* [online], roč. 17, č. 1. Dostupné z: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/bejeap-2016-0196/html>.
- KUBÍČKOVÁ, H., BURDÍKOVÁ, L., a KOŠŤÁLOVÁ, N., 2019. Příbuzenská pěstounská péče jako nástroj kvalitní péče o ohrožené dítě? In: SMUTEK, M., ed. *Sociální začleňování v kontextu sociální práce. Sborník textů z XVI. Ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce*, s. 102-111, Hradec Králové: Ústav sociální práce FF UHK. ISBN 978-80-7435-767-1.
- KUBÍČKOVÁ, H., 2020. Specifika příbuzenské pěstounské péče v kontextu transgenerační psychické zátěže v rodině. *Sociální pedagogika* [online], roč. 8, č. 2, s. 84-99 [vid. 25.11.2021]. ISSN 1805-8825. Dostupné z: <https://soced.cz/cs/2020/11/socialni-pedagogika-2020-82/>.
- MOŠŤKOVÁ, Š., SOBOTKOVÁ, I., 2016. Příbuzenská pěstounská péče. Když dítě vychovávají prarodiče. *E-Psychologie* [online], roč. 10, č. 4, s. 47-64 [vid. 25.11.2021]. Dostupné z: <https://e-psycholog.eu/clanek/274>.
- PATOČKOVÁ, L., KUBICOVÁ, K., NOVOTNÁ, A., 2019. *Klíčovou dírkou, aneb jak se orientovat v procesu provázení pěstounských rodin*. Vyd. 1. Praha: Powerprint. ISBN 978-80-7568-161-4.

Vedoucí práce: Mgr. Hana Ryšlavá, Ph.D.
Katedra sociální práce a speciální pedagogiky

Datum zadání práce: 3. dubna 2022
Předpokládaný termín odevzdání: 28. dubna 2023

prof. RNDr. Jan Píček, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Pavel Klíment, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 13. června 2022

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

29. listopadu 2023

Mgr. Michaela Fričová

ANOTACE

Tato bakalářská práce se věnuje analýze současného systému vzdělávání příbuzenských pěstounů v průběhu náhradní rodinné péče s cílem popsat stávající praxi a konfrontovat ji s novelizací zákona o sociálně-právní ochraně dětí, jež měla vejít v platnost na počátku roku 2023. Vzhledem k pozdržení implementace této novely, se práce zaměřuje primárně na současnou praxi, jakou je vzdělávání příbuzenských pěstounů realizováno. Teoretická část zahrnuje legislativní vymezení příbuzenské pěstounské péče v systému náhradní rodinné péče v České republice, zabývá se rodinným systémem, kdy poukazujeme na souvislost poruch rodičovské role, jako důvodu umístění dítěte do náhradní rodinné péče a rizikových faktorů, které se váží právě k příbuzenské pěstounské péči. Zároveň definujeme dítě v náhradní rodinné péči jako dítě v riziku a věnujeme se rozboru specifik, která odlišují situaci dětí v pěstounské péči svých příbuzných od situace dětí ve zprostředkované náhradní rodinné péči. Empirická část představuje průzkum realizovaný mezi pracovníky doprovázejících organizací. Dotazníkové šetření mezi respondenty bylo zaměřeno na oblast forem vzdělávání a způsoby, jakými je v praxi realizováno. Dále na oblast témat, která se v průběhu výkonu pěstounské péče u příbuzenských pěstounů dlouhodobě a opakovaně objevují a na oblasti systémového přístupu k jejich vzdělávání, včetně reflexe diskuze ke zmiňované novelizaci.

KLÍČOVÁ SLOVA

Příbuzenská pěstounská péče, vzdělávání, dítě v riziku, rodinný systém, sociálně-právní ochrana dětí, doprovázející organizace, výchova

ANOTATION

This bachelor thesis analyses the current system of education of kinship foster carers in the course of foster family care with the aim of describing the current practice and confronting it with the amendment to the Act on Social and Legal Protection of Children, which was to come into force at the beginning of 2023. Due to the delay in the implementation of this amendment, the thesis focuses primarily on the current practice of education kinship foster carers. The theoretical part includes the legislative definition of kinship foster care in the system of foster family care in the Czech Republic, it deals with the family system, where we point out the connection of parental role disorders as a reason for placing a child in foster family care and risk factors that are related to kinship foster care. At the same time, we define a child in foster care as a child at risk and analyze the

specifics that differentiate the situation of children in foster care of their relatives from the situation of children in mediated foster care. The empirical part is a survey conducted among the staff of the accompanying organisations. The questionnaire survey among respondents focused on the area of forms of education and the ways in which it is implemented in practice. Furthermore, it focused on the topics that appear repeatedly and for a long time in the course of foster care for kinship foster carers and on the systemic approach to their education, including a reflection on the discussion of the aforementioned amendment.

KEYWORDS

Kinship foster care, education, child at risk, family system, social protection of children, accompanying organizations, raising

OBSAH	
ÚVOD.....	11
TEORETICKÁ ČÁST	13
1 Náhradní rodinná péče.....	13
1.1 Stručná historie náhradní rodinné péče v České republice.....	13
1.2 Důvody k umístění dítěte do náhradní rodinné péče	14
1.3 Formy náhradní rodinné péče v České republice.....	15
1.3.1 Osvojení	15
1.3.2 Zprostředkovaná pěstounská péče	15
1.3.4 Nezprostředkovaná pěstounská péče	17
1.3.5 Péče jiné osoby	18
1.4 Doprovázení pěstounských rodin.....	19
2 Dítě v rodinném systému v průběhu příbuzenské pěstounské péče.....	21
2.1 Rodinný systém.....	21
2.2 Poruchy rodičovské role	22
2.3 Dítě v náhradní rodinné péči jako dítě v riziku	23
2.4 Specifická situace dětí v příbuzenské pěstounské péči.....	24
3. Systém vzdělávání pěstounů	26
3.1 Legislativní ukotvení vzdělávání pěstounů.....	26
3.2 Současná podoba vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské pěstounské péče	26
3.3 Vzdělávání pěstounů jako nástroj prevence a intervence v průběhu příbuzenské pěstounské péče	28
EMPIRICKÁ ČÁST	31
4 Průzkumný problém a cíle průzkumu	31
4.1 Průzkumné otázky.....	32
5 Charakteristika metody sběru dat	33
Design průzkumu, sběr dat a jejich kategorizace	33

6. Charakteristika průzkumného vzorku	34
7 Analýza a interpretace dat.....	35
7.1 Dotazníkové šetření	35
7.2 Analýza metodických dokumentů	53
8 Průzkumná zjištění.....	58
9 Diskuze	63
10 Doporučení pro praxi a možná opatření	65
ZÁVĚR	66
SEZNAM CITOVANÝCH ZDROJŮ A LITERATURY	67
SEZNAM PŘÍLOH.....	72

SEZNAM ZKRATEK

IPOD	INDIVIDUÁLNÍ PLÁN OCHRANY DÍTĚTE
KP	KLÍČOVÝ PRACOVNÍK
MPSV	MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR
NRP	NÁHRADNÍ RODINNÁ PÉČE
OSPOD	ORGÁN SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍ OCHRANY DĚTÍ
PP	PĚSTOUNSKÁ PÉČE
SAS	SOCIÁLNĚ AKTIVIZAČNÍ SLUŽBA PRO RODINY S DĚTMI
SPOD	SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍ OCHRANA DĚTÍ
ZDVOP	ZAŘÍZENÍ PRO DĚTI VYŽADUJÍCÍ OKAMŽITOU POMOC

SEZNAM TABULEK

TABULKA 1 POČET DĚTÍ UMÍSTĚNÝCH DO NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE (NRP) (MIMO PORUČNICTVÍ) V LETECH 2017-2019

TABULKA 2 SOUBOR METODICKÝCH DOKUMENTŮ

TABULKA 3 KATEGORIE OBSAHOVÉ ANALÝZY METODICKÝCH DOKUMENTŮ

SEZNAM GRAFŮ

GRAF 1 NEJČASTĚJŠÍ ZPŮSOBY VZDĚLÁVÁNÍ

GRAF 2 JINÉ FORMY VZDĚLÁVÁNÍ

GRAF 3 PODÍL VYUŽÍVÁNÍ KOMPLEXNÍHO EXTERNÍHO ZAJIŠTĚNÍ VZDĚLÁVÁNÍ PĚSTOUNŮ DALŠÍM SUBJEKTEM

GRAF 4 PODÍL VYUŽÍVÁNÍ SPOLUPRÁCE S JINOU DOPROVÁZEJÍCÍ ORGANIZACÍ PŘI ZAJIŠŤOVÁNÍ VZDĚLÁVÁNÍ PĚSTOUNŮ

GRAF 5 SKLADBA HOMOGENNÍCH SKUPIN V RÁMCI VZDĚLÁVÁNÍ PĚSTOUNŮ

GRAF 6 SPOLUPODÍL EXTERNÍCH LEKTORŮ A KMENOVÝCH PRACOVNÍKŮ NA ZAJIŠTĚNÍ VZDĚLÁVÁNÍ PĚSTOUNŮ

GRAF 7 NABÍDKA MOŽNOSTI VZDĚLÁVÁNÍ PRO PĚSTOUNY NAD RÁMEC ZÁKONNÉ POVINNOSTI

GRAF 8 MOŽNOSTI VZDĚLÁVÁNÍ NAD RÁMEC ZÁKONNÉ POVINNOSTI

GRAF 9 EXISTENCE SPOLEČNÉHO TÉMATU U PŘÍBUZENSKÝCH PĚSTOUNŮ

GRAF 10 SPOLEČNÁ TÉMATA PŘÍBUZENSKÝCH PĚSTOUNŮ

- GRAF 11 EXISTENCE OPAKUJÍCÍHO SE TÉMATU U PŘÍBUZENSKÝCH PĚSTOUNŮ
- GRAF 12 OPAKUJÍCÍ SE TÉMATA U PŘÍBUZENSKÝCH PĚSTOUNŮ
- GRAF 13 PODÍL ÚČASTI KLÍČOVÝCH PRACOVNÍKŮ NA VZDĚLÁVÁNÍ PĚSTOUNŮ
- GRAF 14 ZPŮSOB ZJIŠŤOVÁNÍ VZDĚLÁVACÍCH POTŘEB PŘÍBUZENSKÝCH PĚSTOUNŮ
- GRAF 15 PODÍL VYUŽÍVÁNÍ EVALUAČNÍCH DOTAZNÍKŮ
- GRAF 16 ČETNOST AKTUALIZACÍ VZDĚLÁVACÍHO PÁNU PŘÍBUZENSKÝCH PĚSTOUNŮ
- GRAF 17 SPOLEČNÁ TÉMATA ZAZNAMENANÁ U PŘÍBUZENSKÝCH PĚSTOUNŮ KLÍČOVÝMI
PRACOVNÍKY
- GRAF 18 ČETNOST ÚČASTI VĚTŠINY PŘÍBUZENSKÝCH PĚSTOUNŮ NA PRŮBĚŽNÉM
VZDĚLÁVÁNÍ
- GRAF 19 DISKUZE K CHYŠTANÉ NOVELIZACI ZÁKONA O SPOD
- GRAF 20 INFORMOVANOST DOPROVÁZEJÍCÍCH ORGANIZACÍ O CHYŠTANÉ NOVELIZACI
ZÁKONA O SPOD
- GRAF 21 ROZVOJOVÉ PLÁNY ORGANIZACÍ
- GRAF 22 OPATŘENÍ V ROZVOJOVÝCH PLÁNECH ORGANIZACÍ

ÚVOD

Biopsychosociální a spirituální podstata jedince je od samého počátku jeho bytí utvářena a formována prostředím a sociálními vztahy v jeho bezprostřední blízkosti. Nikdy nelze pominout význam těchto determinant, ať se již jedná o prenatální období, kdy má na vývoj plodu zásadní vliv biologické prostředí lůna i vztah matky k očekávanému potomkovi, nebo později životní a sociální prostředí, v němž dítě vyrůstá, a to včetně emočního klimatu nejen v nukleární rodině, ale i v širším sociálním okolí.

Saturace základních fyziologických a psychických potřeb jedince je především v dětském věku primárně závislá na funkčním rodinném systému. Jeho narušení zvyšuje riziko deprivace těchto potřeb a patologizace vývoje jedince jak v oblasti psychické a emoční, tak v rámci socializace.

Zkušenost, kterou si dítě odnáší do dalšího života, vyrůstá-li v přirozeném rodinném prostředí, oproti zkušenosti ústavní, resp. kolektivní výchovy, je nesrovnatelná. I (a právě) proto je v současném paradigmatu sociální práce s rodinou kladen takový důraz na sanaci rodinného systému a snahu o předcházení či alespoň omezení odebrání dětí z jejich biologických rodin. Přesto jsou situace, kdy je toto opatření pro život a zdravý vývoj dítěte nezbytné. V těchto případech jsou to mnohdy další blízcí rodinní příslušníci, kterým jsou na základě předběžných opatření děti soudem svěřovány. Jde často o akutní okolnosti, na něž se tito příbuzní nemohli nijak předem připravit a ocitají se tak v náročné životní situaci.

Cílem této bakalářské práce je popsat systém vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské pěstounské péče s ohledem na připravovanou novelu zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, které je součástí výkonu pěstounské péče, a je zároveň nástrojem podpory preventivního charakteru, který má potenciál především příbuzenským pěstounům poskytnout nezbytné informace a zkušenosti v oblasti péče o ohrožené děti.

V teoretické části se zaměříme na příčiny umístění dítěte do náhradní rodinné péče se zaměřením na vymezení jejích jednotlivých forem, jak jsou definovány v platné legislativě a příčiny a okolnosti, proč chápeme děti v náhradní rodinné péči jako děti rizikové. Dále se budeme věnovat rodinnému systému jako zdroji ohrožení dítěte, a to před umístěním dítěte do příbuzenské pěstounské péče i po něm. Teoretická část pak bude zakončena nastínem možností současného systému prevence a intervence v průběhu náhradní rodinné péče, se zaměřením na specifika příbuzenské pěstounské péče.

Empirická část této bakalářské práce představí průzkum, jehož cílem bude zmapovat formy a témata vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské pěstounské péče s ohledem na novelu zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí.

Následující strany budeme věnovat možnostem efektivní podpory příbuzenských pěstounů, kdy rozvoj jejich kompetencí formou průběžného vzdělávání je jednou z významných cest podpory nejen jich samých, ale především dětí, jež jim byly svěřeny.

TEORETICKÁ ČÁST

1 NÁHRADNÍ RODINNÁ PÉČE

1.1 Stručná historie náhradní rodinné péče v České republice

Náhradní rodinná péče představuje jeden ze současných pilířů, o něž se opírá systém péče a výchovy dětí v situacích, kdy se o ně z široké škály důvodů nemohou starat jejich biologičtí rodiče. Tato forma péče má v našich zemích dlouhou historii, byť ji formovaly a poznamenávaly v průběhu času často protichůdné tendence, odrážející politicko-ekonomický, sociální a kulturní vývoj celé společnosti.

V dobách první republiky byla celá sféra sociální práce (kam spadala i péče o děti a mládež) převážně charitativního a paternalistického charakteru. Byla ovlivněna kapitalistickým hospodářstvím státu (ovšem s pronikajícími myšlenkami socialismu) a poznatky rodičů se oboru profesionální sociální práce (Matoušek 2012, s. 123).

Od 50. do poloviny 60. let 20. století byla sociální činnost zaměřená na rodiny, děti a mládež výlučně pod kontrolou státu a jeho ideologie (Matoušek 2012, s. 143). V roce 1963 byl přijat zákon č. 94/1963 Sb., zákon o rodině, který nabyt účinnosti v dubnu 1964, který kromě do té doby preferované výchovy v ústavním zařízení umožňoval, aby dítě, (...) *mohlo být svěřeno do výchovy jiného občana, pokud poskytoval záruku řádné výchovy* (Brabenec 2022, s. 19). Díky tomuto zákonu dochází k postupnému odklonu od medicínského modelu péče v ústavních zařízeních a rozvíjí se i další formy, sice stále kolektivního charakteru, ale již s prvky připomínající přirozené rodinné prostředí. Výzkumy negativních dopadů kolektivní výchovy na rozvoj jedince, které popsali Matějček a kol. (Matějček a kol. In Thorová 2012, s. 101) přispěly k následnému ukotvení pěstounské péče v tehdejší legislativě zákonem č. 50/1973 Sb., zákon o pěstounské péči.

Od 90. let dochází k decentralizaci systému péče o ohrožené děti. Do našeho právního systému se implementují mezinárodní smlouvy jako *Úmluva o právech dítěte* či *Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod* a rozšiřuje se vliv rozvíjející se občanské společnosti. V zákoně č. 91/1998 Sb., který novelizoval zákon o rodině z roku 1963, se kromě ústavní a pěstounské péče, která měla být upřednostněna před ústavní výchovou, objevují instituty jako *opatrovník* či *poručník*. Zásadní bylo přijetí zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, kterým by zrušen dosavadní zákon

o pěstounské péči, a který nově zcela samostatně vyčlenil oblast sociálně právní ochrany dětí z oblasti rodinného práva – a to včetně náhradní rodinné péče.

1.2 Důvody k umístění dítěte do náhradní rodinné péče

Výše nastíněné změny legislativy, vymezující právní rámec náhradní rodinné péče, přirozeně vyplývají z celospolečenských změn v přístupu k péči a výchově dětí a dokládají význam a přínos odborné diskuze na toto téma. Reflektují posun i v chápání samotného pojmu *ohrožené dítě* (srov. Kovařík 2003, s. 201), od pouhé potřeby hmotného zabezpečení, k zajištění jeho komplexního zdravého vývoje a naplňování všech oblastí jeho základních potřeb, k čemuž má v nezbytných případech napomáhat i umístění dětí do náhradní rodinné péče.

Pugnerová (2016, s. 78) uvádí, že mimo péči svých biologických rodičů se v ČR dlouhodobě nachází průměrně 20 000 dětí (včetně ústavní a ochranné výchovy). Statistiky Ministerstva práce a sociálních věcí (dále MPSV) uvádějí, že v roce 2017 bylo mimo rodinu 28 751 dětí, v roce 2018 29 135 dětí a v roce 2019 28 700 dětí (Pemová, Ptáček 2022, s. 178). V tabulce (Tabulka 1) uvádíme počet dětí umístěných v náhradní rodinné péči (zahrnující osvojení, předpěstounskou péči, pěstounskou péči, pěstounskou péči na přechodnou dobu a péči jiné osoby – nezahrnujeme poručnictví v osobní péči) na základě pravomocného rozhodnutí v konkrétním roce (MPSV 2023).

Tabulka 1 Počet dětí umístěných do náhradní rodinné péče (NRP) (mimo poručnictví) v letech 2017-2019 (Zdroj: MPSV 2023)

Rok	Počet dětí umístěných do některé z forem NRP (mimo poručnictví) v daném roce
2017	5034
2019	4768
2021	4322

Hovoříme-li o nejčastějších příčinách umístění dětí do náhradní rodinné péče, jedná se nejčastěji o situace, kdy došlo k selhání či zhroucení systému biologické rodiny – a to buď z vnějších či vnitřních příčin. Za vnější příčiny můžeme považovat ty okolnosti, které zasahují rodinu jako *vis maior* – tedy okolnosti, které přicházejí z prostředí (živelné katastrofy, války, trestná činnost spáchaná na členech rodiny, náhlá úmrtí apod.). Vnitřními příčinami rozumíme především patologické jevy *intra familiae* – tedy

okolnosti, zapříčiněné životním stylem rodiny a jejího bezprostředního okolí (např. závislosti na psychoaktivních látkách, domácí násilí, pohlavní zneužívání, týrání, kriminalita, ...) (srov. Kovařík 2003, s. 201). Společným jmenovatelem je fakt, že i přes snahu o sanaci rodinného systému nebylo možné dosáhnout takové pozitivní změny, která by umožňovala, aby dítě zůstalo v péči svého biologického rodiče (popř. ani jeden z rodičů není naživu či není znám).

1.3 Formy náhradní rodinné péče v České republice

Náhradní rodinná péče v ČR má dvě základní formy – pěstounskou péči a osvojení (adopce). Osvojení bude krátce uvedeno ve vztahu k definici právního vymezení těchto dvou institutů, formou poručení s osobní péčí (Zákon č. 89/2012 Sb., § 928 a násl.), se zde zabývat nebudeme.

S ohledem na téma této práce se budeme zabývat především formami pěstounské péče, tj. zprostředkovanou pěstounskou péčí včetně pěstounské péče na přechodnou dobu, pěstounskou péčí nezprostředkovanou a péčí jiné osoby.

Každá z těchto forem má za cíl umožnit dítěti vyrůstat v co nejplnohodnotnějším prostředí přirozené rodiny (Matějček 1999, s. 31). Liší se právním vymezením jak na straně dítěte, tak na straně pěstounů či osvojitelů.

1.3.1 Osvojení

Pro osvojení musí být dítě tzv. právně volné – rodiče k němu již po rozhodnutí soudu nemají žádná rodičovská práva a povinnosti (Pugnerová, 2016, s. 80). Ta v úplnosti přecházejí na osvojitele a vzniká tak z hlediska práva plnohodnotný vztah rodiče a dítěte, včetně zápisu osvojitelů do matriky, kde jsou vedeni jako rodiče (Zákon č. 89/2012 Sb., Občanský zákoník, v platném znění, § 797). O osvojení rozhoduje soud mj. na základě posouzení osoby osvojitele, u níž jsou kromě kritérií jako je zletilost, bezúhonnost a svéprávnost, posuzovány i kvalitativní aspekty jako jsou pohnutky a důvody k osvojení, osobní hodnoty a vlastnosti žadatele a jeho způsob života (Pemová, Ptáček 2022, s. 206).

1.3.2 Zprostředkovaná pěstounská péče

V pěstounské péči naproti tomu nedochází k zániku rodičovské odpovědnosti na straně biologických rodičů, ta nepřechází na pěstouny, kteří mají tedy jen omezené rozhodovací právo ve vztahu k dítěti a nejsou jeho zákonnými zástupci (Pugnerová 2016, s. 83). Biologickému rodiči zůstává vyživovací povinnost k dítěti a pěstoun má povinnost

podporovat vztah dítěte a biologického rodiče, včetně umožnění pravidelného osobního kontaktu (Zákon č. 89/2012 Sb., § 967). Tato forma péče představuje dlouhodobé řešení nepříznivé životní situace dítěte, kdy původní rodina opakovaně selhává a ani intervence a opatření ze strany orgánu sociálně právní ochrany dětí (dále OSPOD) nevedly k nápravě (Pemová, Ptáček 2022, s. 2018). Vztah pěstouna a dítěte rovněž není zcela privátního charakteru (jako je tomu v případě osvojení), ale vstupuje do něj i stát formou dohledu nad výkonem pěstounské péče ze strany OSPOD (Pugnerová 2016, s. 83). O jejím vzniku, délce trvání a případném zániku rozhoduje soud; pěstounská péče jinak zaniká nabytím plné svéprávnosti či zletilostí dítěte (Zákon č. 89/2012 Sb., § 970).

Pěstounskou péčí zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, v platném znění, rozděluje na zprostředkovanou a nezprostředkovanou. Zprostředkovaná pěstounská péče je péče osob, které zpravidla nejsou s dítětem v příbuzenském vztahu. Jedná se o poměrně složitý a časově náročný proces. Vzniká na základě podání žádosti fyzické osoby o zprostředkování náhradní rodinné péče (Zákon č. 359/1999 Sb., § 20, odst. 1) a následném posouzení odborníky, kteří vyhodnocují celkové podmínky a osobnost žadatele (Zákon č. 359/1999 Sb., § 22). To zahrnuje ověření bezúhonnosti, psychologické vyšetření, posouzení zdravotního stavu, sociální šetření (zaměřené na otázky podmínek bydlení a domácnosti, sociální i etnické, kulturní a náboženské prostředí rodiny, stabilitu manželského svazku atd.) a absolvování přípravy k přijetí dítěte do rodiny (Zákon č. 359/1999 Sb., § 22, odst. 6). Na jeho základě pak krajský úřad rozhoduje o zařazení žadatele do evidence. V okamžiku, kdy krajský úřad nalezne ke konkrétnímu dítěti vhodného kandidáta, tj. konkrétního žadatele vedeného v evidenci krajského úřadu, má povinnost neprodleně informovat dotčené subjekty (Zákon č. 359/1999 Sb., § 24, § 47a). Doručením *oznámení o vhodnosti* žadateli počíná 30denní lhůta, během níž se má potenciální pěstoun právo osobně seznámit s dotčným dítětem a podat *návrh na svěřeni dítěte do pěstounské péče* příslušnému opatrovnickému soudu. Samotná pěstounská péče pak započíná vydáním jeho rozhodnutí. (Zákon č. 359/1999 Sb., § 24).

Pěstoun po dobu výkonu pěstounské péče má za povinnost spolupracovat s orgánem sociálně právní ochrany dětí (dále OSPOD) a doprovázejícím subjektem, kterým může být osoba s pověřením sociálně právní ochrany, uvedeným v *dohodě o výkonu pěstounské péče* a má mj. povinnost se vzdělávat v rozsahu 24 hod. za 12 po sobě následujících měsíců. Pěstoun má nárok na odměnu pěstouna a další dávky při pěstounské péči, které

vyplácí Úřad práce (příspěvek na výkon pěstounské péče, příspěvek na úhradu potřeb dítěte, příspěvek při převzetí dítěte, příspěvek na zakoupení osobního motorového vozidla, který vzniká při péči o tři a více dětí) (Zákon č. 359/1999 Sb., § 47).

Jak bylo uvedeno výše, do zprostředkované pěstounské péče, kromě dlouhodobé pěstounské péče, řadíme i pěstounskou péči na přechodnou dobu. Ta se od výše uvedených podmínek odlišuje především tím, že pěstoun na přechodnou dobu je povinen přijmout jakékoliv dítě vyžadující okamžitou pomoc a pečuje o něj nejdéle po dobu jednoho roku. Neprobíhá tedy celý proces zprostředkování náhradní rodinné péče, kdy se vybírá nejvhodnější pečující osoba pro konkrétní dítě a jejich *přípravě na přijetí dítěte do rodiny* je i z tohoto důvodu věnována větší pozornost včetně vyšší časové dotace (Pazlarová 2016, s. 154). Pěstouni na přechodnou dobu jsou krajským úřadem vedeni ve zvláštním registru. Jedná se o formu dočasného krizového řešení akutní situace dítěte, která však na rozdíl od obdobného krizového opatření, kterým je umístění dítěte do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (ZDVOP), je realizována formou individuální péče v rodinném prostředí (Pemová, Ptáček 2022, s. 200). Soud pak každé tři měsíce přezkoumává, zda důvody ke svěřeni dítěte do přechodné pěstounské péče stále trvají (Zákon č. 359/1999 Sb., § 27a). Mezi specifika pěstounské péče na přechodnou dobu patří úzká a intenzivní spolupráce pěstounů jak s odborníky, tak pokud možno i s biologickou rodinou dítěte. Ta vyplývá z dočasného charakteru této formy péče, která by měla trvat pouze po dobu nezbytně nutnou k sanaci původního rodinného systému či nalezení vhodných pěstounů k dlouhodobé pěstounské péči (Pemová, Ptáček 2022, s. 210).

1.3.4 Nezprostředkovaná pěstounská péče

Nezprostředkovaná pěstounská péče je zákonem o sociálně právní ochraně dětí vymezena jako taková, která nenaplnuje výše uvedené podmínky (Zákon č. 359/1999 Sb., § 47a, odst. 3, písm. c) – žadatel není veden v evidenci krajského úřadu a neprochází odbornou přípravou na přijetí dítěte do rodiny. Jedná se především o nezprostředkovanou pěstounskou péči a péči jiné osoby na základě soudního rozhodnutí (svěřenectví). V obou případech jsou pečujícími osobami nejčastěji příbuzní dítěte nebo osoby, s nimiž má dítě dlouhodobý vztah.

Nezprostředkovaná pěstounská péče je specifická tím, že se na ni vztahuje velká část podmínek, které platí pro zprostředkovanou pěstounskou péči, avšak žadatelé (nejčastěji

příbuzní dítěte) neprocházejí přípravou na přijetí dítěte do rodiny ani odborným posouzením ze strany krajského úřadu. Nezprostředkovaný pěstoun má však obdobná práva a povinnosti, včetně nároku na dávky pěstounské péče. Nepobírá však odměnu pěstouna, nýbrž příspěvek při pěstounské péči. Má nárok na pomoc při péči o svěřené dítě, včetně možnosti využití krátkodobé respitní péče v případech taxativně stanovených v § 47a, písmena a, b (Zákon č. 359/1999 Sb.). Dále má, stejně jako v případě zprostředkované pěstounské péče, nárok na bezplatné psychologické a další odborné poradenství – a to nejméně jednou za 6 měsíců a pomoc při uskutečňování styku dítěte s biologickou rodinou (asistovaný kontakt apod.). Má povinnost se vzdělávat (ve stejném rozsahu jako zprostředkovaní pěstouni viz výše) – má právo, aby mu byla poskytnuta bezplatná možnost splnit tuto povinnost (Zákon č. 359/1999 Sb., § 47a, písm. d). Má povinnost spolupracovat s OSPOD a dalšími subjekty při naplňování *dohody o výkonu pěstounské péče* (Zákon č. 359/1999 Sb., § 47b). O svěřeni dítěte do této formy péče rozhoduje soud. Kromě dlouhodobé péče příbuzných, se může jednat o situace, kdy se děti ujímá osoba, která je dítěti blízká, popř. již o něj nějakou formou pečuje (např. pracovník/ce zařízení ústavní péče).

Nezprostředkovaná pěstounská péče (nejčastěji příbuzenská) je nejčastější formou náhradní rodinná péče v ČR. Pemová a Ptáček (2022, s. 2017) uvádějí, že mezi lety 2014-2018 v rámci všech forem náhradní rodinné péče bylo jen 27 % dětí ve zprostředkované (tedy nepřibuzenské) péči.

1.3.5 Péče jiné osoby

Svěření dítěte do péče jiné osoby se děje na základě rozhodnutí soudu (ať již pravomocným rozsudkem či na základě předběžného opatření) a má být, stejně jako pěstounská péče, upřednostněna před ústavní výchovou (Zákon č. 89/2012, § 953; Pemová, Ptáček 2022, s. 230). Tato forma péče nenahrazuje pěstounskou péči a nevztahují se na ní tudíž některé podmínky spjaté s pěstounstvím jako je uzavírání *dohody*, povinné vzdělávání či pravidelná spolupráce s odborníky (Pazlarová 2016, s. 130). Pečující osoba – mohou to být i manželé – má však povinnost spolupracovat s OSPOD a může využívat poradenské služby; legislativně ji vymezuje občanský zákoník, který se však při definici práv a povinností pečující osoby odvolává na ustanovení o pěstounství (Zákon č. 89/2012 Sb., § 955). Svěřeni dítěte do péče jiné osoby se ustanovuje v případech, kdy je možné uložit rodičům či ostatním příbuzným vyživovací povinnost (Zákon č. 89/2012 Sb., § 957) a je to ve shodě se zájmy dítěte.

Výživné je rodiči či ostatními příbuznými hrazeno přímo k rukám pečující osoby a ta má právo jej vymáhat. O toto výživné je ponížen příspěvek na úhradu potřeb dítěte, na nějž má dítě v péči jiné osoby nárok. Soud v tomto případě může rozhodovat i o způsobu hospodaření s výživným (Zákon č. 89/2012 Sb., § 956) a konkrétně specifikovat práva a povinnosti pečující osoby (Zákon č. 89/2012 Sb., § 955).

1.4 Doprovázení pěstounských rodin

Stěžejními pilíři, o něž se současný systém podpory pěstounských rodin (ať již v rámci zprostředkované či nezprostředkované pěstounské péče) opírá, jsou spolupráce pěstounské rodiny s OSPOD, jako hlavním garantem sociálně-právní ochrany dětí a doprovázení, které je především podpurným prvkem pro pěstouny, dítě a jeho rodinu (Lexová, Pazlarová 2016, s. 83-84). Doprovázení pěstounské rodiny je zakotveno v zákoně o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění (Zákon č. 359/1999 Sb., § 47b, odst. 5), a může být realizováno jak skrze pracovníka příslušného obecního úřadu, obecního úřadu obce s rozšířenou působností, krajského úřadu, tak osobou s pověřením sociálně-právní ochrany dětí. Jak podotýkají Lexová a Pazlarová (2016, s. 83), je termín doprovázení primárně vžitým termínem v prostředí sociálně právní ochrany dětí, který však legislativa, tj. zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění ani vyhláška č. 473/2012, o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění, neužívá.

Základním principem doprovázení je kromě podpory pěstounské rodiny i sledování naplňování dohody o výkonu pěstounské péče (Zákon č. 359/1999 Sb., § 47b, odst. 5), tedy nejen činnosti poradenské a sociálně terapeutické, které zdůrazňují Lexová a Pazlarová (2016, s. 84), ale i kontrolní ve smyslu dohledu nad naplňováním individuálního plánu ochrany dítěte (IPOD), který vypracovává a reviduje příslušný OSPOD (Řezáč 2016, s. 89). Doprovázení trvá po celou dobu výkonu pěstounské péče, avšak pěstoun má právo si zvolit či v průběhu času změnit doprovázející subjekt. Klíčový pracovník doprovázející organizace (popř. úřadu) má zákonem stanovenou povinnost být minimálně jednou za dva měsíce s pěstounskou rodinou v přímém osobním kontaktu, ideálně v jejím přirozeném prostředí. Základní okruh poradenství a podpory se dotýká výchovy dítěte, péče o jeho zdraví včetně duševního, péče o jeho všestranný rozvoj (kulturní, volnočasové aktivity, osobní cíle apod.) a vzdělání včetně orientace na budoucí povolání. Dále se soustřeďuje na podporu v oblasti uplatňování oprávněných zájmů, ekonomického zajištění, koordinace s dalšími odborníky, návaznými službami apod.

V neposlední řadě je pak součástí doprovázení pomoc s přechodem z náhradní rodinné péče buď zpět do původní rodiny či na prahu dospělosti do samostatného života (Vyhláška č. 473/2012 Sb., § 4, písm. a–m).

S ohledem na obvykle dlouhodobý charakter spolupráce mezi klíčovým pracovníkem a pěstounskou rodinou, který tento druh služby výrazně odlišuje od jiných sociálních služeb, zaměřujících se na potřeby rodin (např. sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi), které jsou principiálně svým subsidiárním zaměřením zacíleny na podporu v aktuální nepříznivé životní situaci a nikoliv na dlouhodobou podporu, nelze na tomto místě opominout určité specifické aspekty, které jsou pro doprovázení charakteristické. Jak uvádí Řezáč (2016, s. 93), doprovázení nespočívá pouze v odborném sociálním poradenství, ale představuje dlouhodobý subjekt-subjektový vztah, založený na důvěře a pokud možno i na co nejširším sdílení morálních hodnot, který oběma stranám otevírá cestu k otevřené a efektivní komunikaci.

2 DÍTĚ V RODINNÉM SYSTÉMU V PRŮBĚHU PŘÍBUZENSKÉ PĚSTOUNSKÉ PÉČE

2.1 Rodinný systém

Rodinný systém je množinou vzájemných vztahů, které se realizují jak ve vnějším prostředí, tak ve svém vlastním a unikátním vnitřním prostoru. Jako společenská instituce je rodina chápána jako základní jednotka, od níž se odvíjejí ostatní společenské systémy. Z hlediska fenomenologie je pak rodina fenoménem, který nelze uchopovat čistě pozitivistickými metodami, ale je specifickou *entitou*, která sama sebe definuje nikoliv na kvantitativním základě sumou charakteristik, ale kvalitativně v duchu *communia* a *agapé*, které jsou prvotním předpokladem bezpodmínečného přijetí, jež je principem domova (Hogenová 2013, s. 17-18).

Komplexnost vztahů, která je pro rodinné prostředí typická, vytváří předpoklad pro realizaci raně socializačních procesů, sociálního učení a vytváření hodnotových systémů jak na úrovni jedince, tak v kontextu komunity. I proto holistický pohled na rodinu a její potřeby představuje jedno ze základních paradigmat nejen v sociální práci, ale i v psychoterapii a sociologii (Matoušek 2003, s. 185).

Proměnlivost socio-kulturních norem, změny demografické, ekonomické a v neposlední řadě i environmentální se bezpodmínečně promítají do rodinného systému. Mohou představovat zátěž, ale i vytvářet prostor pro osobní i společný růst v rámci rodinného soužití. Právě schopnost rodiny přizpůsobit se změnám a zátěžím při zachování jejich základních funkcí nám umožňuje rozdělit rodinné systémy na: rodiny *(eu)funkční*, *problémové*, *dysfunkční* a *afunkční* (Thelenová 2013, s. 48; Fischer, Škoda 2014, s. 158). V kontextu pěstounské péče se setkáváme s celou touto škálou v rámci funkčního hodnocení rodiny, a to nejen v oblasti rodiny nukleární, ale právě v širším kontextu rodinných vazeb. Eufunkční rodina, tedy taková, která poskytuje dítěti a potažmo i všem svým členům, bezpečné zázemí pro všestranný rozvoj k dosažení svého maximálního potenciálu, je v rámci pěstounské péče ideálem, ke kterému by konání všech aktérů (OSPOD, soud, pověřené osoby, sociální a komunitní služby i sami pěstouni) mělo směřovat. S ohledem na rodinnou anamnézu dětí v pěstounské péči se však častěji setkáváme s rodinami problémovými. Právě jejich schopnost poměrně samostatně řešit své problémy, za podpory v rámci doprovázení, které sice zasahují základní funkce rodiny, avšak výrazněji neohrožují její samotné fungování (Thelenová 2013, s. 48), je často předurčila k výkonu příbuzenské pěstounské péče. S dysfunkčními a afunkčními

rodinami se v souvislosti s pěstounskou péčí setkáváme především v kontextu původní biologické rodiny. Právě afunkčnost rodinného systému, který navzdory zásahům ze strany sociálních pracovníků na mnoha úrovních podpory a sanace rodiny, neplní své funkce a přímo či nepřímo ohrožuje zdravý vývoj dítěte (Fischer, Škoda 2014, s. 158), je nejčastější příčinou pro přechod dítěte do pěstounské péče. Přesto právě pěstounská péče (zvláště příbuzenská) je charakteristická tím, že kontakt s původní biologickou rodinou je zachován a podporován a nelze tedy otázku dysfunkce a afunkce rodinného systému a jejich dopadů na rozvoj dítěte pominout.

2.2 Poruchy rodičovské role

S poruchami funkce rodiny úzce souvisí poruchy rodičovské role, kdy rodič ve své roli selhává a není schopen naplňovat základní vývojové potřeby dítěte. V kontextu pěstounské péče o nich hovoříme opět především v souvislosti s příčinami dysfunkce a afunkce původní rodiny. Fischer a Škoda (2014, s. 157) rozdělují kategorie poruch rodičovské role na rodiče, kteří se starat nechtějí, neumějí či nemohou a rodiče, kteří jsou ve výchově hyperprotektivní a jejich péče je až nadměrná. V rámci příbuzenské pěstounské péče, kde je přímé příbuzenství mezi rodičem a osobou pečující, je příčina selhání rodiče klíčovou otázkou, neboť nejen že ovlivňuje klima celého rodinného systému, v němž dítě v příbuzenské pěstounské péči zůstává, ale zároveň může předznamenávat rizika v samotném vývoji dítěte. U závislých matek může být dítě poznamenáno již v prenatálním období fetálním alkoholovým syndromem (FAS), později se mohou vyskytovat specifické poruchy chování (ADHD, ADD), které jsou často kladené do souvislosti s užíváním psychoaktivních látek v těhotenství (Vágnerová 2014, s. 507-508), a jejichž průběh pak negativně ovlivňuje i nevhodný výchovný styl (ten se může objevit jak na straně rodiče, v jehož péči dítě původně bylo, tak ale i později na straně pěstouna). Může se jednat i o zdravotní postižení na základě dlouhodobě zanedbané péče a týrání (CAN) či sklon k závislostnímu chování, agresivitě apod. (Vágnerová 2014, s. 499).

Na straně výchovy ze strany pečující osoby (zvláště jedná-li se o prarodiče), může hrozit selhání ve výchovné roli i na základě hyperprotektivity a nadměrné péče (Fischer, Škoda 2014, s. 157). Jedná-li se o péči o děti rodičů, kteří se o ně starat nemohou (častou příčinou jsou vnější faktory jako změna zdravotního stavu rodiče, ale i jeho výkon trestu odnětí svobody, důsledky válečného konfliktu, přírodní katastrofy atd.), pak pečující osoby (zvláště příbuzní) mohou být ohroženy tzv. mesiášským komplexem (Zezulová 2012 In

Pugnerová 2016, s. 86). Pod tlakem morální zodpovědnosti, ale často i v důsledku očekávání okolí, přebírají péči o děti, na kterou však sami nemají kompetence či prostředky a v důsledku tohoto je pak ohrožen celý jejich dosavadní rodinný systém a pěstounská rodina se sama stává problémovou či dysfunkční.

2.3 Dítě v náhradní rodinné péči jako dítě v riziku

Děti v náhradní rodinné péči jsou místně příslušnými krajskými a obecními úřady vedeny jako děti v riziku. Pro účely této práce budeme k termínu děti v riziku a děti ohrožené přistupovat v duchu kvalitativního rozlišení, kdy za děti v riziku považujeme především děti, které jsou z důvodů abnormalit, deviací či patologií v prenatalním, perinatálním a postnatálním vývoji a v raných fázích socializace, znevýhodněny somaticky i psychicky (Fischer, Škoda 2014, s. 164 165) a v neposlední řadě i sociálně. Za přímo ohrožené pak ty děti, u nichž v důsledku působení výše uváděných faktorů dochází k ohrožení, narušení či patologizaci jak po stránce fyzické a duševní, tak z hlediska morálního vývoje. K tomuto vymezení přistupujeme i proto, že, jak poukazují Pemová a Ptáček (2022, s. 37), přistupuje současná česká legislativa k termínu *ohrožené dítě* značně nekonzistentně.

Děti, které přecházejí ze své biologické rodiny do náhradní rodinné péče (ať již zprostředkované či nezprostředkované) mají za sebou většinou delší či kratší období, kdy naplňování jejich psychických i fyzických potřeb bylo nedostatečné. Míra ohrožení, jakému byly po tuto dobu vystaveny – a především samotná délka trvání tohoto stavu – mají posléze vliv na průběh náhradní rodinné péče (Pilař 2015, s. 391). Právě děti, které se od raného věku ocitají v ústavní výchově, či prožívají neustálé změny prostředí (život s vlastní rodinou, zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc či přechodná pěstounská péče, opět návrat do rodiny, dočasná péče příbuzných atd.) spojené s nedostatečnou saturací potřeb, zejména dochází-li k těmto jevům ve formativním období pro vytváření sociálních vazeb (Thorová 2012, s. 148), mohou v kontextu kumulujících se rizik (Thorová 2012, s. 161) – i v době, kdy se jejich poměry stabilizují – nést následky v podobě somatických i psychických traumat. V průběhu náhradní rodinné péče pak může docházet k situacím, které jsou odrazem těchto traumat, avšak mají zcela konkrétní projevy jako jsou poruchy chování, poruchy učení (a školní neúspěšnost všeobecně) či snížená resilience vůči stresovým situacím (Kubíčková 2020, s. 85), jež mohou vést k maladaptivním reakcím – a které mohou z dětí rizikových učinit děti ohrožené.

2.4 Specifická situace dětí v příbuzenské pěstounské péči

Příbuzenská pěstounská péče je specifická forma náhradní rodinné péče. Na jedné straně je zatížena skutečností, že pečující osoby (v tomto případě příbuzní dítěte) neprošly *přípravou na umístění dítěte do rodiny* a změna situace, kdy přebírají dítě do své péče je mnohdy náhlá, navázaná na eskalaci krize v původní rodině, která je však součástí rodinného systému samotných pěstounů (srov. Kubíčková 2020, s. 85, 87). Na straně druhé stojí velmi významná skutečnost, že dítě a pečující osoba se vzájemně znají a mají k sobě vytvořený vztah (Pemová, Ptáček 2022, s. 218). Právě tyto okolnosti sehrávají klíčové role při výkonu příbuzenské pěstounské péče.

Mošťková a Sobotková (2016, s. 49) poukazují na fakt, že příbuzenští pěstouni čelí osobitým problémům, které plynou jak z příbuzenského vztahu s rodiči dětí a z jejich vlastních osobnostních specifik, tak i z biologických determinant. Jedná-li se o prarodiče (kteří činí nepočtenější skupinu příbuzenských pěstounů), je třeba brát v úvahu jejich aktuální zdravotní stav, ale i nevyhnutelné involuční změny, které jejich věk přináší (Mošťková, Sobotková 2016, s. 49, Thorová 2012, s. 461). Věk pečující osoby však může být určitou překážkou i v opačném směru, např. v případě, kdy se péče ujme zletilý sourozenec. Věk blízký věku svěřeného dítěte sice přináší pozitiva vzhledem ke generačnímu porozumění, avšak může komplikovat přijetí nové role a s ní spojené autority jak na straně dítěte, tak na straně pěstouna (Kubíčková 2020, s. 87). V tomto kontextu lze poukázat na skutečnost, že v rámci praxe pro osvojení platí, že věkový rozdíl mezi pečující osobou a osvojovaným dítětem by neměl být menší než 16 let (Pemová, Ptáček 2022, s. 206), kdežto u příbuzenské pěstounské péče žádný minimální věkový rozdíl stanoven není.

Jak bylo již nastíněno výše, děti umístěvané do náhradní rodinné péče, chápeme v první řadě jako děti v riziku, a to z toho důvodu, že prošly v kratším či delším úseku svého života deprivací a traumatizací, v důsledku čehož se ocitají v *akutní či chronické emocionální krizi* (Kubíčková 2020, s. 85), kterou nejsou samy svými silami schopny zvládnout (srov. Kovařík 2003, 201). Děti, které se ocitají v pěstounské péči svých příbuzných mají objektivně obdobné výchozí podmínky na straně rodičů, kteří dlouhodobě, opakovaně a zásadním způsobem selhávali ve svých rodičovských rolích, takže se rodina stala afunkční (Fischer, Škoda 2014, s. 158), jako děti umístěvané do jiných forem náhradní péče. Ve fázi přechodu a posléze dalšího života v péči

příbuzných se však jejich situace, oproti dětem v nezprostředkované pěstounské péči, odlišuje (Kubičková 2020, s. 87).

V příbuzenské pěstounské péči se setkáváme s několika rizikovými faktory, které mohou negativně ovlivnit vývoj dítěte, a potažmo i samotnou péči o něj. Jedná se především o radikálnější postoje, které pěstouni zaujímají vůči biologickým rodičům (v extrémních polohách jde o úplné zavržení, nebo naopak zlehčování a omlouvání jejich jednání) a zároveň menší ochotu ke spolupráci s odborníky, sdílení a přijímání zkušeností druhých (Mošťková, Sobotková 2016, s. 49). Přitom otázka vztahu k vlastnímu biologickému původu, která sehrává především v adolescenci zásadní roli při formování identity, nastupuje u dětí v náhradní rodinné péči často ještě v ranějších fázích psychického vývoje (Novotná, Smetáčková 2017, s. 51; Matějček, Dytrych 1999, s. 78), kdy jsou děti konfrontovány s odlišností svého rodinného zázemí především ve školním prostředí. Děti v příbuzenské pěstounské péči jsou navíc v rámci rodinného systému vystaveny intenzivnímu riziku mezigeneračního přenosu traumat, jak dokládá i studie Kubičkové (2020, s. 96), která si pěstouni však často sami buď neuvědomují nebo nejsou ochotni řešit v rámci odborného poradenství či terapie. S ohledem na předchozí traumatizaci dítěte navíc hrozí, že neochota příbuzenských pěstounů vyhledávat odborné poradenství (ať již z důvodu studu, vlastní sebejistoty ohledně výchovných kompetencí apod.), spolu s nepoučeností, plynoucí z chybějící přípravy na tuto roli (Kubičková 2020, s. 96), povede k tomu, že se u dítěte nepodaří včas zachytit projevy, které plynou nejen z dlouhodobé deprivace jeho potřeb v původní rodině, ale jsou i následkem změny prostředí (Mošťková, Sobotková 2016, s. 50), které bylo (mnohdy opakovaně) vystaveno. Mezi rizikové faktory příbuzenské pěstounské péče patří ovšem i sociální prostředí a hodnotový systém rodiny, který se nemusí výrazně odlišovat od podmínek, v nichž dítě doposud žilo (Pazlarová 2016, s. 133) a změna pečující osoby tedy nemusí přinést očekávaný pozitivní efekt. Problematická je i skutečnost, že příbuzenští pěstouni nemusí být často plně ztotožnění nejen s touto svou novou rolí, ale i samotným rozhodnutím. To se pak odráží i v emocionální odezvě vůči dítěti, která může být ambivalentní či přímo negativní (Pazlarová 2016, s. 142; Kubičková 2020, s. 85). Je úlohou doprovázejících pracovníků k těmto skutečnostem přistupovat s citlivostí a pomocí poradenství, podpory (včetně odborného psychologického poradenství, na nějž má pěstoun ze zákona nárok) a vhodně nastaveným plánem vzdělávání, pomoci pěstounům se s těmito situacemi vyrovnat a překonat je.

3. SYSTÉM VZDĚLÁVÁNÍ PĚSTOUNŮ

3.1 Legislativní ukotvení vzdělávání pěstounů

Součástí doprovázení pěstounských rodin je rovněž zajišťování vzdělávání pěstounů v průběhu výkonu pěstounské péče. Vzdělávání v odpovídajícím rozsahu (24 hodin v průběhu dvanácti po sobě jdoucích měsíců) je zákonnou povinností pěstounů (Zákon č. 359/1999 Sb., § 47a, písm. f). Tato povinnost reflektuje skutečnost, že okolnosti, jež zapříčinily samotný důvod vzniku pěstounské péče, předznamenávají a často přímo podmiňují specifické výchovné situace v životě svěřeného dítěte, a jejichž zvládnutí ze strany pěstounů vyžaduje nejen intuitivní či vlastní rodičovskou praxí nabyté zkušenosti, ale znalost specifických postupů. Doprovázející organizace mají pak povinnost pěstounům toto vzdělávání bezplatně zprostředkovat či zajistit u jiného subjektu. Klíčový pracovník vypracovává s pěstounem plán vzdělávání, který by měl reflektovat aktuální otázky, s nimiž se pěstoun setkává. Základní okruh témat vymezuje vyhláška č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění v § 5. Vyhláška zdůrazňuje potřebu vzdělávat pěstouny v oblasti péče o dítě s ohledem na specifika v rámci fází jeho vývoje a v rámci jeho vzdělávacích potřeb. Akcentuje význam vzdělávání pečujících osob v oblasti péče a výchovy o děti se specifickými potřebami, o děti pocházející z odlišných etnik a socio-kulturního prostředí a péče o sourozenecké skupiny. Součástí vzdělávání by měly být rovněž základy zvládnutí krizových situací, včetně přípravy na návrat dítěte do původní rodiny a komunikace s biologickou rodinou obecně, příprava na odchod z pěstounské péče po dosažení zletilosti aj. (Vyhláška č. 473/2012 Sb., § 5). Toto vymezení představuje nejširší rámec, který se v praxi dále specifikuje dle individuálních potřeb pěstounských rodin a regionálních a místních podmínek, právě na základě vzdělávacího plánu (Riedlová Jurková 2022, s. 352).

3.2 Současná podoba vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské pěstounské péče

Vzdělávání příbuzenských pěstounů sice z hlediska legislativy nepředstavuje specifickou oblast – zákon o sociálně-právní ochraně dětí ani jeho prováděcí vyhláška, v platných zněních, nerozlišují vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče, avšak v důsledku se jak pro doprovázející organizace a jejich pracovníky, tak pro lektory samotných vzdělávacích kurzů jedná o velice odlišné cílové

skupiny. Nejedná se přitom pouze o rozdíly dané vstupní přípravou (v případě pečujících osob v rámci zprostředkované příbuzenské péče), ale i v motivaci ke vzdělávání v samotném průběhu pěstounské péče (Hanusová, Hanoušková 2017, s 3) a k pěstounské péči jako takové. Právě zde sehrávají zásadní roli klíčoví pracovníci doprovázejících organizací, kteří by k tvorbě vzdělávacího plánu neměli přistupovat pouze formálně, ale měli by jeho tvorbu využít jako nástroj k motivaci příbuzenských pěstounů k rozšiřování vlastních kompetencí v oblasti péče a výchovy. Stejně jako IPOD, by měl vzdělávací plán vznikat v přímé součinnosti ideálně všech zúčastněných subjektů – avšak vždy přinejmenším v přímé spolupráci klíčového pracovníka doprovázejícího subjektu a pečující osoby. Pokud nedojde ke shodě mezi doprovázejícím subjektem a pěstounem ohledně tematického vymezení vzdělávání, zvláště vyžaduje-li to situace dítěte v pěstounské péči, může zasáhnout příslušný správní orgán – tj. obecní úřad obce s rozšířenou působností a svým správním rozhodnutím uloží povinnost konkrétní kurz pěstounovi absolvovat (Riedlová Jurková 2022, s. 352).

Samotné způsoby realizace vzdělávání jsou ponechány na doprovázejících organizacích a jejich dohodě s pěstouny. Metodická příručka *Náhradní rodinná péče vykonávaná příbuznými dítěte* (2015, s. 54), kterou zpracovala nadace J&T v rámci projektu „*Možnosti systémové podpory ohrožených a náhradních rodin*“ uvádí několik možností, jak realizovat vzdělávání pro příbuzenské pěstouny, včetně výhod, které jednotlivé formy přinášejí. Jedná se především o *vzdělávání v homogenní skupině příbuzných*, *vzdělávání v kombinované skupině* a *vzdělávání formou svépomocné/rozvojové homogenní skupiny příbuzných* (Metodická příručka: *Náhradní rodinná péče vykonávaná příbuznými dítěte* 2015, s. 54). Formy a způsoby vzdělávání, které doprovázející subjekty volí, jsou pak do značné míry závislé na jejich finančních zdrojích, na jejich personálním zajištění a lokální dostupnosti externích spolupracovníků – lektorů, vzdělávacích organizací apod. Je rovněž třeba zmínit, že v některých případech a lokalitách je doprovázení pěstounských rodin ponecháno na pověřeném pracovníkovi OSPOD (v roce 2018 se jednalo o 29,1 % dohod o výkonu pěstounské péče) – byť tato praxe není z dlouhodobého hlediska shledávána jako ideální (Lexová, Pazlarová 2016, s. 83; MPSV: *Návrh systémového řešení výkonu a podpory příbuzenské pěstounské péče* 2019, s. 24) a právě v takovýchto případech se nejčastěji setkáváme s variantou, kdy je vzdělávání realizováno skrze externí vzdělávací organizace. Pěstouni mají možnost využívat i různé kombinace, kdy se mohou účastnit jak vzdělávání, které je zajišťováno přímo jejich doprovázející organizací, tak absolvovat

externí vzdělávací kurzy – v takovém případě jsou jim tyto kurzy doprovázejícími organizacemi hrazeny a započítávají se do celkového počtu 24 hodin.

Aktuální trendy v realizaci vzdělávání pěstounů se postupně odklánějí od klasických frontálních forem seminářů, které se odehrávají často v sídlech organizací, a čím dál více využívají formy, které vycházejí z principu zážitkové pedagogiky a komponují v sobě i sebezkušenostní prvky (Hanusová, Hanoušková 2017, s. 6). Mnohdy se jedná o výjezdní akce na jeden či více dní, kdy současně probíhá vzdělávací kurz pro pěstouny a zároveň je zajištěn volnočasový program pro děti. Tím se takový pobyt stává zároveň určitou formou respitní péče a podpory (Uhlířová 2010, s. 52; SocioFactor 2020, s. 53). Motivace příbuzenských pěstounů k této formě vzdělávání není však vždy snadná a je finančně i organizačně pro doprovázející organizace poměrně náročná. Další možnosti, které se pomalu prosazují – a to zejména při práci s příbuzenskými pěstouny, jsou právě výše zmiňované svépomocné, resp. rozvojové/sdílející skupiny, které se pohybují na pomyslném pomezí mezi vzděláváním a terapií a svým charakterem se blíží skupinové supervizi (SocioFactor 2020, s. 53; Metodická příručka: Náhradní rodinná péče vykonávaná příbuznými dítěte 2015, s. 34). Tyto skupiny jsou většinou vedeny psychologem či supervizorem. Při sestavování těchto skupin je však třeba klást důraz na zásady terapeutické práce se skupinou (Yalom, Leszcz 2007; Hanusová, Hanoušková 2017, s. 21). Právě úzké sepjetí mezi psychologickou podporou, terapeutickými přístupy a odborným poradenstvím a poskytováním prostoru pro vzájemnou podporou těch, kteří čelí obdobným životním zkušenostem, se dlouhodobě ukazuje jako klíčové pro aktivizaci a podporu právě příbuzenských pěstounů. V současné době se rovněž čím dále více diskutuje příprava příbuzenských pěstounů na přijetí dítěte do rodiny, která by kromě práce OSPOD v rámci procesu návrhu na umístění dítěte do pěstounské péče, mohla a měla zahrnovat právě určité formy vzdělávání a psychologické podpory (sblížení praxe se zprostředkovanou pěstounskou péčí) (Metodická příručka: Náhradní rodinná péče vykonávaná příbuznými dítěte 2015, s. 34; Hanusová, Hanoušková 2017, s. 6)

3.3 Vzdělávání pěstounů jako nástroj prevence a intervence v průběhu příbuzenské pěstounské péče

Příbuzenská pěstounská péče je specifická tím, že jak děti umísťované do této formy náhradní rodinné péče, tak pečující osoby jsou vystaveny často náhlé změně životní situace, na niž se mohly jen minimálně či se zcela nemohly připravit. Vzhledem k tomu,

že většinu (68,6 %) příbuzenských pěstounů tvoří v České republice prarodiče (SocioFactor 2020, s. 37), kteří s rolí hlavní pečující a vychovávající osoby již nepočítali, je i s ohledem na generační rozdíly právě tato skupina pěstounů vystavena zvýšenému tlaku. Přihlédneme-li ke skutečnosti, že děti svěřené do péče příbuzných, jsou děti, které oprávněně považujeme (a i z hlediska sociálně-právní ochrany dětí je na ně takto pohlíženo) za děti v riziku, jeví se posilování výchovných kompetencí příbuzenských pěstounů a jejich podpora jako zásadní nástroj prevence umístění dítěte do ústavní péče (SocioFactor 2020, s. 49). Průběžné vzdělávání sice nekompensuje chybějící *přípravu na přijetí dítěte do rodiny*, kterou absolvují pěstouni v rámci zprostředkované pěstounské péče, avšak tematicky vhodně zacílené kurzy, které skutečně vycházejí z individuálních potřeb rodiny a svěřeného dítěte, mohou tento handicap alespoň částečně zmírnit (Hanusová, Hanoušková 2017, s. 7). Zde sehrávají zásadní roli klíčoví pracovníci doprovázejících subjektů, neboť právě oni sestavují spolu s pečujícími osobami plán jejich vzdělávání. Součástí této činnosti není jen samotná volba témat, popř. formy, jakou pěstouni kurz absolvují (zda jej zajistí přímo doprovázející organizace, zprostředkuje přihlášení pěstouna na kurz u jiného vzdělávacího subjektu apod.), ale i analýza potřeb pěstounské rodiny a ozřejmování přínosů vzdělávání. U příbuzenských pěstounů je tato aktivita nezbytná, neboť si – a to především v počátcích pěstounské péče – nemusí sami uvědomovat plný rozsah dopadů změny rodinné situace na ně samé i na děti svěřené do jejich péče (Kubičková 2016, s. 96). Nezanedbatelnou roli zde sehrává i výběr lektora vzdělávacího kurzu. K jeho volbě by doprovázející subjekty měly přistupovat nejen z hlediska lokální dostupnosti, finančních nároků a jeho profesní aprobace, ale i s ohledem na jeho osobnostní a pedagogické kvality, a to právě s ohledem na složení (zejména věkové) cílové skupiny (Metodická příručka: Náhradní rodinná péče vykonávaná příbuznými dítěte 2015, s. 53).

Cílené vzdělávání pěstounů může být zároveň prvkem včasné intervence v situacích, kdy se v rodinném systému kumulují a udržují patologické jevy, které mají negativní dopad na vývoj dítěte. Jedná se ale i o situace, kdy se u dítěte začíná výrazněji projevovat problémové chování, užívání omamných látek, ale i sebepoškozování či předčasný vstup do sexuálního života. Tedy situace, kdy se z dítěte v riziku stává dítě ohrožené. Tím, že pěstoun získává během vzdělávání validní informace od zkušeného lektora, které pak může uplatnit v praxi za podpory klíčového pracovníka, lze předcházet nutnosti vstupu

dalších subjektů jako Středisko výchovné péče, kurátor pro děti a mládež, Probační a mediační služba apod.

Vzdělávání příbuzenských pěstounů je nástroj, který tak jak je i v současné legislativní i praktické podobě nastaven, má potenciál výrazně zkvalitňovat výkon pěstounské péče a tím pozitivně ovlivňovat život celé pěstounské rodiny. Základním problémem však zůstává otázka motivace příbuzenských pěstounů a jejich aktivizace, která se i přes snahu doprovázejících subjektů nemusí setkat s dostatečnou pozitivní odezvou. Ačkoliv je vzdělávání zákonem danou povinností, neexistuje v současné době nástroj, který by umožňoval její vymáhání. Pokud se pěstoun rozhodne neabsolvovat žádný kurz a nenaplní stanovených 24 hodin vzdělávání, není mu uložen žádný postih a ani výše zmíněný institut ukládání správního rozhodnutí ze strany obecního úřadu s rozšířenou působností není doprovázen žádnou sankcí při jeho nesplnění (SocioFactor 2020, s. 53). Praktická nevymahatelnost této zákonné povinnosti tak oslabuje samotný její smysl a do jisté míry i ztěžuje doprovázejícím pracovníkům práci s pozitivní motivací pěstounů.

EMPIRICKÁ ČÁST

4 PRŮZKUMNÝ PROBLÉM A CÍLE PRŮZKUMU

Problematikou systému vzdělávání příbuzenských pěstounů a současných způsobů jeho realizace se v této práci zabýváme zejména proto, že současný trend stále upřednostňuje svěřování dětí, které z rozličných důvodů nemohou zůstat v péči svých biologických rodičů, do péče širší rodiny. Výhodám i rizikům této praxe jsme se věnovali v teoretické části. Současná platná legislativa umožňuje několik forem náhradní rodinné péče, kdy je dítě v péči příbuzného, přičemž konkrétně nezprostředkovaná pěstounská péče, jíž se zde věnujeme, s sebou nese specifické povinnosti včetně průběžného vzdělávání. V průběhu roku 2022 pak vznikla diskuze, která byla vyvolána plánovanou novelizací zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, jež měla za cíl transformovat dosavadní praxi tzv. doprovázení příbuzenských pěstounů organizacemi s pověřením sociálně právní ochrany dětí a předpokládalo se, že zasáhne právě i oblast vzdělávání.

Hlavním cílem našeho průzkumu tedy bylo popsat systém vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské pěstounské péče s ohledem na připravovanou novelu zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí.

V době vzniku této práce však stále (oproti původním očekáváním a signálům z Ministerstva práce a sociálních věcí, kdy se hovořilo o implementaci této novely k lednu 2023) nebylo ukončeno připomínkové řízení a avizovaná novela není (v červnu 2023) stále v platnosti a zveřejněný koncepční systémový návrh Ministerstva práce a sociálních věcí z roku 2019 nemůžeme považovat v této chvíli za určující.

Jako dílčí cíle, jež nám napomohou naplnit hlavní cíl a zároveň pomohou přiblížit současný stav praxe jsme stanovili:

Dílčí cíl č. 1: Popsat, jaká forma a způsob realizace vzdělávání příbuzenských pěstounů je preferován z pohledu doprovázejících organizací.

Dílčí cíl č. 2: Zjistit, jaká témata vnímají ve vzdělávání příbuzenských pěstounů doprovázející pracovníci jako zásadní.

Dílčí cíl č. 3: Zjistit, jak hodnotí samy doprovázející organizace systém vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské pěstounské péče s ohledem na připravovanou novelu zákona č. 359/1999, Sb.

4.1 Průzkumné otázky

Hlavní průzkumná otázka – jakým způsobem jsou vzdělávání příbuzenští pěstouni v průběhu výkonu pěstounské péče – reaguje na aktuální situaci, kdy se v praxi setkáváme s koncepční nejednotností v oblasti realizace vzdělávání příbuzenských pěstounů a s nejistotou ohledně vývoje a směřování celé této oblasti.

Doplňující průzkumné otázky pak přímo korespondují s našimi průzkumnými cíli a specifikují klíčové oblasti našeho zájmu:

Doplňující otázka č. 1: Jakou formu a způsob realizace preferují doprovázející organizace při vzdělávání příbuzenských pěstounů?

Doplňující otázka č. 2: Jaká témata vnímají doprovázející pracovníci jako zásadní ve vzdělávání příbuzenských pěstounů?

Doplňující otázka č. 3: Jak hodnotí samy doprovázející organizace systém vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské pěstounské péče s ohledem na připravovanou novelu zákona č. 359/1999, Sb.?

5 CHARAKTERISTIKA METODY SBĚRU DAT

Design průzkumu, sběr dat a jejich kategorizace

S ohledem na charakter a cíl našeho průzkumu, které jsou zaměřeny na popis klíčových oblastí současné praxe ve vzdělávání pěstounů v průběhu příbuzenské pěstounské péče a vzhledem k našemu záměru kvantifikovat indikátory ve zkoumaných oblastech (Baum, Gojová 2014, s. 88), jsme se přiklonili ke kvantitativnímu designu (Gavora 2010, s. 35-36). Ke sběru dat jsme použili dotazníkové šetření mezi respondenty, které nám umožnilo oslovit doprovázející organizace napříč Českou republikou a zvýšit tak reliabilitu našeho průzkumu. Zároveň jsme si vědomi limitů této techniky sběru dat, kdy dochází k nutné redukci výpovědi a existuje riziko možné dezinterpretace položených otázek ze strany respondentů (Baum, Gojová 2014, s. 97).

Analýza metodických dokumentů, která měla doplnit náš průzkum o kvalitativní rozměr, byla redukována z důvodů pozdržení zamýšlené novelizace zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění, a tedy i vydání příslušných prováděcích a metodických předpisů. Zaměřili jsme se tedy na rozbor vybraného souboru metodik doprovázejících organizací, konkrétně na oblast zajištění vzdělávání pro pěstouny.

Dotazníkové šetření mezi respondenty probíhalo v únoru a březnu 2023 elektronickou formou – odkaz na online dotazník byl respondentům adresně zasílán na email. Dotazník (Příloha 1) byl strukturálně koncipován podle našich průzkumných cílů – tedy se zaměřením na oblast forem a organizace průběžného vzdělávání, oblast tematickou a oblast přístupu a hodnocení doprovázejících organizací k systémové koncepci vzdělání příbuzenských pěstounů. Dotazník obsahoval celkem 21 položek, přičemž otázky v dotazníku byly s ohledem na charakter námi zjišťovaných znaků (Baum, Gojová 2014, s. 98) formulovány jako uzavřené, polouzavřené i škálovací. U polouzavřených otázek byl respondentům poskytnut prostor ke specifikaci odpovědi. Stejně jsme postupovali i u otázek, kde měli respondenti možnost vybírat z několika variant nabízených odpovědi, kdy jim byl ponechán prostor pro uvedení *jiného řešení*, k jehož upřesnění byli respondenti vyzváni. Tímto postupem jsme redukovali nebezpečí, že respondent nevybere žádnou z uvedených možností odpovědi či vybere možnost skutečnosti neodpovídající. Z tohoto důvodu u některých otázek přesahujeme hodnotu 100 %, neboť respondenti mnohdy uváděli více alternativ. Zohledňovali jsme tak procentuální zastoupení konkrétních jevů, přičemž používáme prosté procentuální vyjádření.

6. CHARAKTERISTIKA PRŮZKUMNÉHO VZORKU

Výběr respondentů dotazníkového šetření byl záměrný, neboť respondenty byli klíčoví pracovníci doprovázejících organizací, resp. osob s pověřením sociálně-právní ochrany dětí. Jedná se o specifickou skupinu, jejichž charakteristika vykazuje společné znaky – především ve vztahu k zákonným podmínkám výkonu profese. Klíčovým pracovníkem doprovázejícím pěstounské rodiny může být pouze pracovník splňující kvalifikační požadavky zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění, uvedené v § 110. Doprovázející pracovníci tak tvoří v tomto ohledu poměrně homogenní skupinu oproti praxi, kterou známe z ostatních sociálních služeb, kde jsou sice požadavky rovněž stanoveny zákonem č. 108/2006 Sb., v platném znění, ale reálný rozsah vzdělání – zejména u pracovníků v sociálních službách – je podstatně různorodější, co do stupně, typu i kvality vzdělání.

Naším primárním cílem bylo oslovit doprovázející organizace napříč Českou republikou, abychom získali co nejvíce reprezentativní vzorek, který by nebyl výrazněji poznamenán regionálními charakteristikami, které by mohly zkreslit výsledně získaná data. V případě, že bychom se zaměřili v rámci průzkumu na konkrétní vybraný region (byť bychom v takovém případě mohli pro průzkum volit smíšený či kvalitativní design), bychom nenaplnili záměr a cíl našeho průzkumu. Výše zmiňované rozdíly jsou pak dané jak počtem doprovázejících subjektů, působících v jednotlivých regionech, tak demografickými faktory a socio-ekonomickými rozdíly mezi kraji. Proto jsme počet oslovovaných organizací v každém kraji stanovili s ohledem na celkový počet osob s pověřením sociálně-právní ochrany dětí v daném kraji tak, aby celkové procentuální zastoupení bylo obdobné a činilo minimálně 80 %. Celkově bylo osloveno 125 organizací, přičemž konkrétní subjekty pak byly vybrány na základě jejich charakteristiky (především uváděný rozsah poskytovaných služeb včetně rozšiřujících a doba jejich působení delší než 3 roky), uváděné v registrech příslušných krajských úřadů, informačním portálu Ministerstva práce a sociálních věcí a výročních zprávách těchto organizací. Z celkového počtu 125 oslovených organizací se zapojilo 87 a celkový počet zpracovaných dotazníků byl 194.

7 ANALÝZA A INTERPRETACE DAT

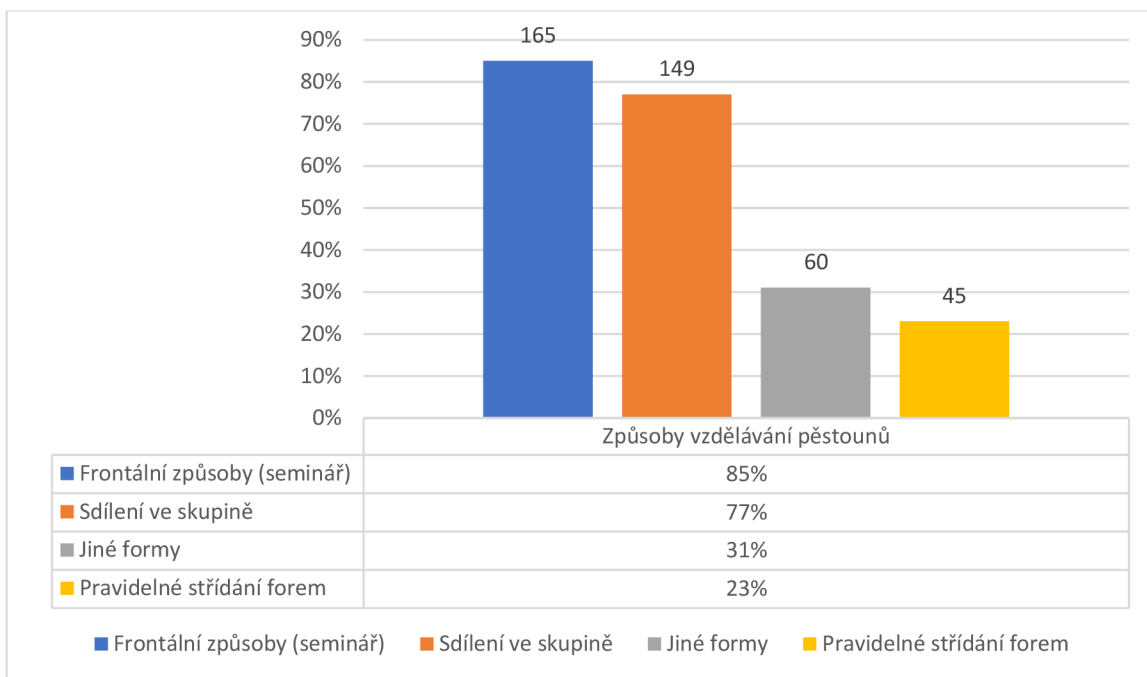
7.1 Dotazníkové šetření

Oblast forem a způsobů realizace

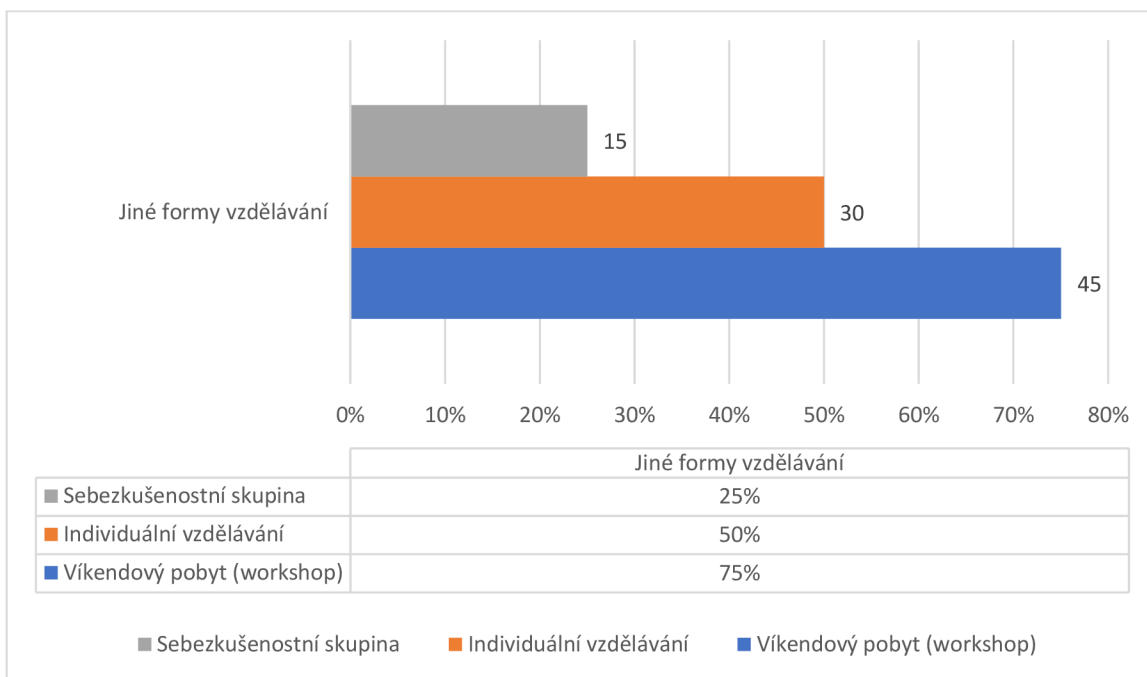
V prvním oddílu dotazníku (otázky 1–7) jsme se zaměřili na získání přehledu o užívaných formách a způsobech, jakými probíhá vzdělávání pěstounů v průběhu příbuzenské pěstounské péče a tímto způsobem tak zároveň mapovali současnou dobrou praxi. Tyto otázky jsou pro nás významné především ve vztahu k vývoji současných trendů a potřebám samotných příbuzenských pěstounů.

V otázce, zda „*Nabízíte příbuzenským pěstounům různé formy realizace vzdělávání?*“, jsme zjišťovali, zda doprovázející organizace poskytují příbuzenským pěstounům alternativy a výběr z možností, jak splnit tuto svou zákonnou povinnost. Všichni respondenti (100 %; N 194) uvedli, že tuto možnost nabízejí, což ukazuje na snahu o reflexi individuálních vzdělávacích potřeb příbuzenských pěstounů.

Navazující otázka „*Jakou formu vzdělávání využíváte nejčastěji?*“ měla polytomický charakter. U této otázky jsme sledovali výskyt jednotlivých jevů, proto v procentuálním vyjádření přesahujeme hodnotu 100 %. Z nabízených možností respondenti nejčastěji volili variantu frontálního vzdělávání – seminář (85 %; N 194) a sdílení ve skupině (77 %; N 194). V kategorii jiné formy (31 %; N 194) byly nejčastěji uváděny možnosti: několikadenní vzdělávací pobyt spojený s dalšími aktivitami (75 %; N 60) a čistě individuální vzdělávání (50 %; N 60), popř. kombinace těchto způsobů. Workshop a obdobné zážitkové formy včetně víkendových pobytů, jako převažující způsob realizace vzdělávání příbuzenských pěstounů, tak uvedlo 23 % (N 194) respondentů stejně jako kombinaci různých možností, kde respondenti opět nejčastěji uváděli kombinaci s aktivizačním pobytem, individuálním vzděláváním či sdílení v podpůrné skupině. Tato data korespondují se současnými trendy, kdy se forma vzdělávání obohacovaná o sociálně aktivizační a terapeutické prvky stává plnohodnotným a využívaným způsobem realizace vzdělávání pěstounů.

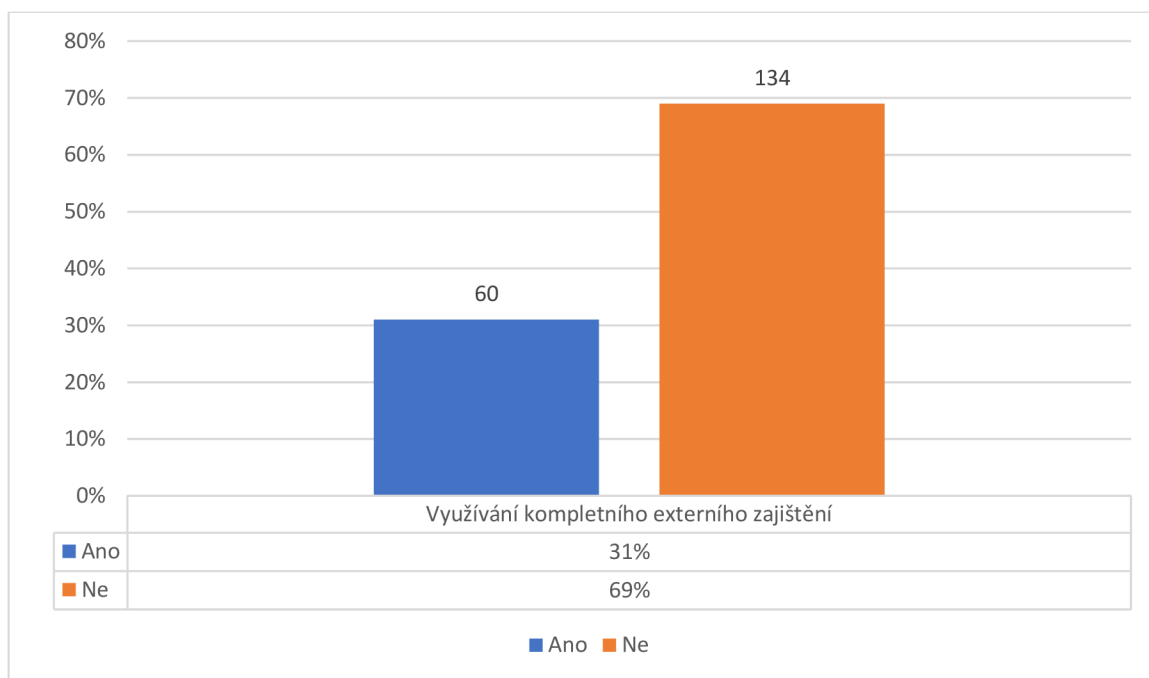
Graf 1 Nejčastější způsoby vzdělávání

Graf 2 Jiné formy vzdělávání

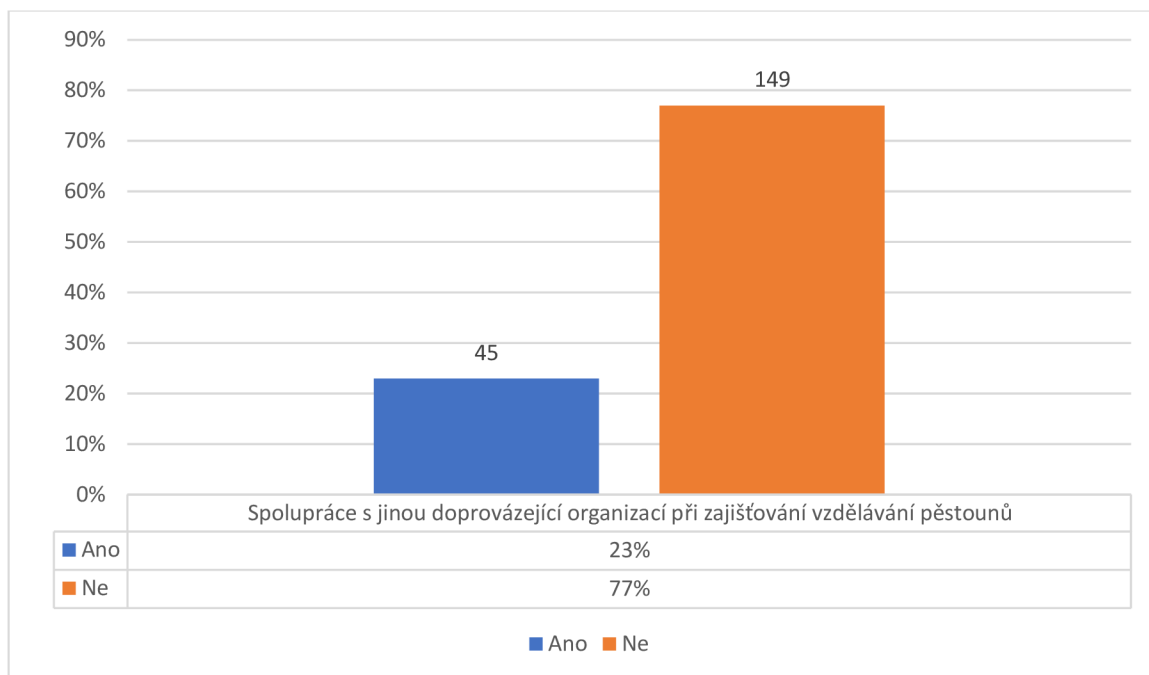
V otázce, zda „*Spolupracujete při realizaci vzdělávání s jinou vzdělávací organizací/ agenturou, zajišťující kompletní externí zajištění?*“, odpovídali respondenti, že nikoliv v 69 % odpovědí. 31 % respondentů uvedlo, že ano. Z těchto dat můžeme vyvozovat, jaká

je současná praxe a zda se stále přiklání spíše ke komplexní podpoře pěstounů v rámci doprovázející organizace či směřuje k trendu využívání širší návazné sítě služeb pro klienty (jak může naznačovat rozšiřující se nabídka nezávislých vzdělávacích služeb pro oblast náhradní rodinné péče), kdy je doprovázející organizace v této oblasti spíše zprostředkovatelem a koordinátorem.

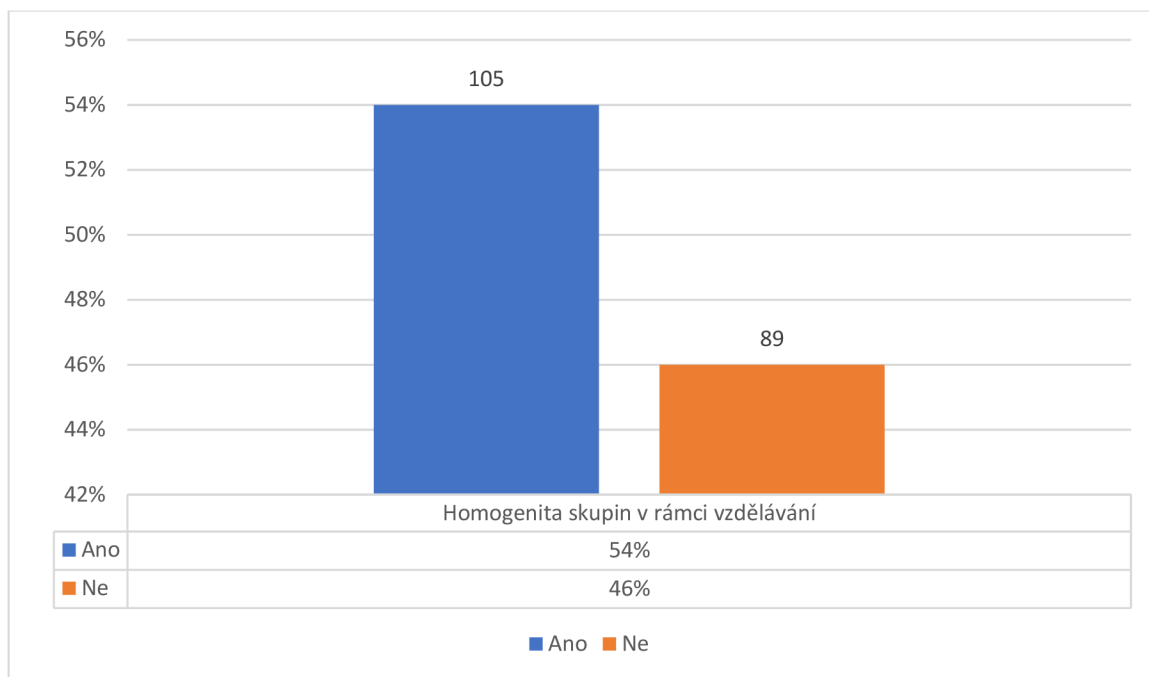
Graf 3 Podíl využívání komplexního externího zajištění vzdělávání pěstounů dalším subjektem

S ohledem na regionální rozdíly v počtu a velikosti doprovázejících subjektů jsme se v otázce „*Spolupracujete při zajišťování vzdělávání s jinou doprovázející organizací (společné akce, jejich lektori apod.)?*“ zajímali i o to, zda mezi těmito subjekty existuje kooperace, zvláště vzhledem ke stávající praxi, která umožňuje, aby doprovázejícím subjektem byla i fyzická osoba naplňující kritéria pro získání pověření sociálně-právní ochrany, nikoliv pouze organizace. Z dotázaných respondentů odpovědělo 77 %, že s jinou doprovázející organizací při realizaci vzdělávání nespolupracují, 23 % uvedlo, že ano.

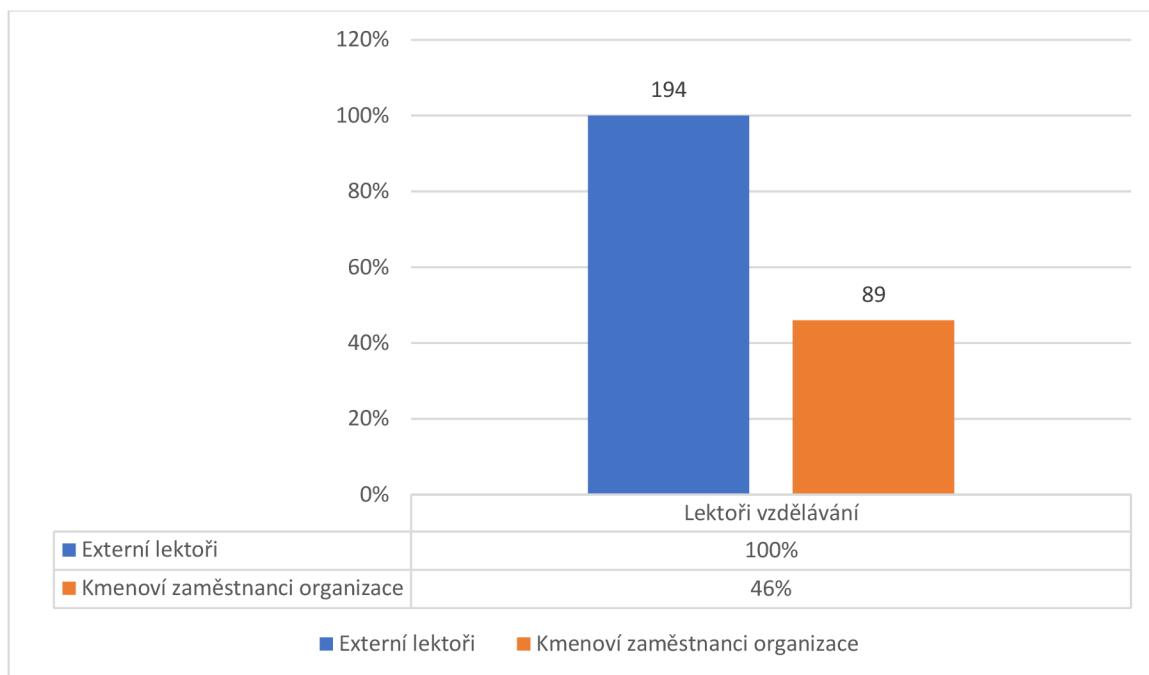
Graf 4 Podíl využívání spolupráce s jinou doprovázející organizací při zajišťování vzdělávání pěstounů

Vzhledem ke skutečnosti, že doprovázející organizace spolupracují s rodinami, které sice spojuje povinnost uzavřít dohodu o výkonu pěstounské péče, avšak jedná se o velice rozmanitou cílovou skupinu jak z hlediska věku, vzdělání, pohlaví (popř. úplnost pěstounské rodiny), věku svěřených dětí, tak z hlediska délky výkonu pěstounské péče a míry vlastní původní iniciativy vstoupit do systému náhradní rodinné péče, jsme v otázce „Vytváříte při realizaci vzdělávání homogenní skupiny (např. dle věku dětí v PP, pro příbuzenské pěstouny a nepříbuzenské, pro přechodné pěstouny apod....)?“ zjišťovali, jakým způsobem se organizace v rámci vzdělávání staví k heterogenitě cílové skupiny. Poměr zastoupení odpovědí respondentů byl poměrně vyrovnaný, kdy 54 % respondentů odpovědělo, že vytváří homogenní skupiny a 46 % odpovědělo, že nikoliv. Tyto údaje je však třeba nahlížet s ohledem na skutečnost, že u mnohých organizací převládají právě příbuzenští pěstouni a skupina může být přirozeně homogenní.

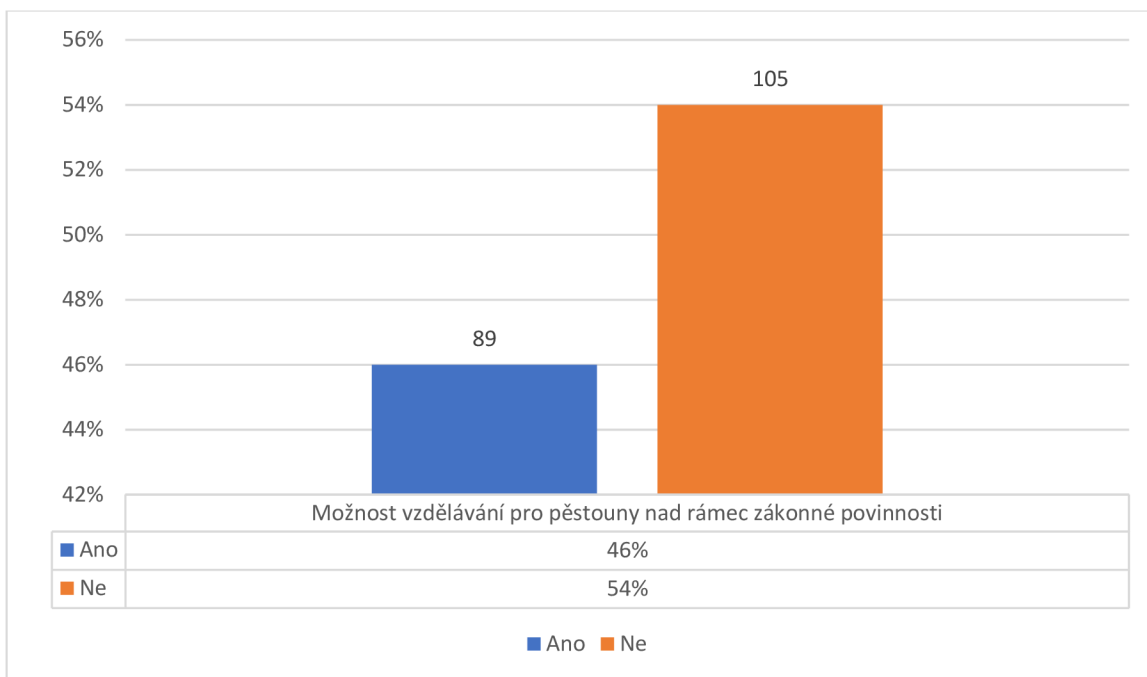
Graf 5 Skladba homogenních skupin v rámci vzdělávání pěstounů

V otázce „Zajišťují vzdělávání Vaši (kmenoví) zaměstnanci nebo zajišťujete externí lektory?“ jsme se zaměřili na oblast personálního zajištění samotného vzdělávání ze strany doprovázejících subjektů. Z našich zjištění vyplývá, že v podstatě všichni respondenti uvádějí spolupráci s externími lektory a zároveň téměř v polovině případů se na zajištění vzdělávání současně podílejí i kmenoví pracovníci organizací (46 %). Z tohoto důvodu procentuální vyjádření přesahuje hodnotu 100 %. Tento výsledek odpovídá skutečnosti, že na workshopových formách vzdělávání se přirozeně podílí více osob a střídání různých forem vzdělávání rovněž umožňuje zapojení jak externích lektorů (specifická témata), tak vlastních pracovníků doprovázejících organizací (zejména u forem vzdělávání jako je sdílení).

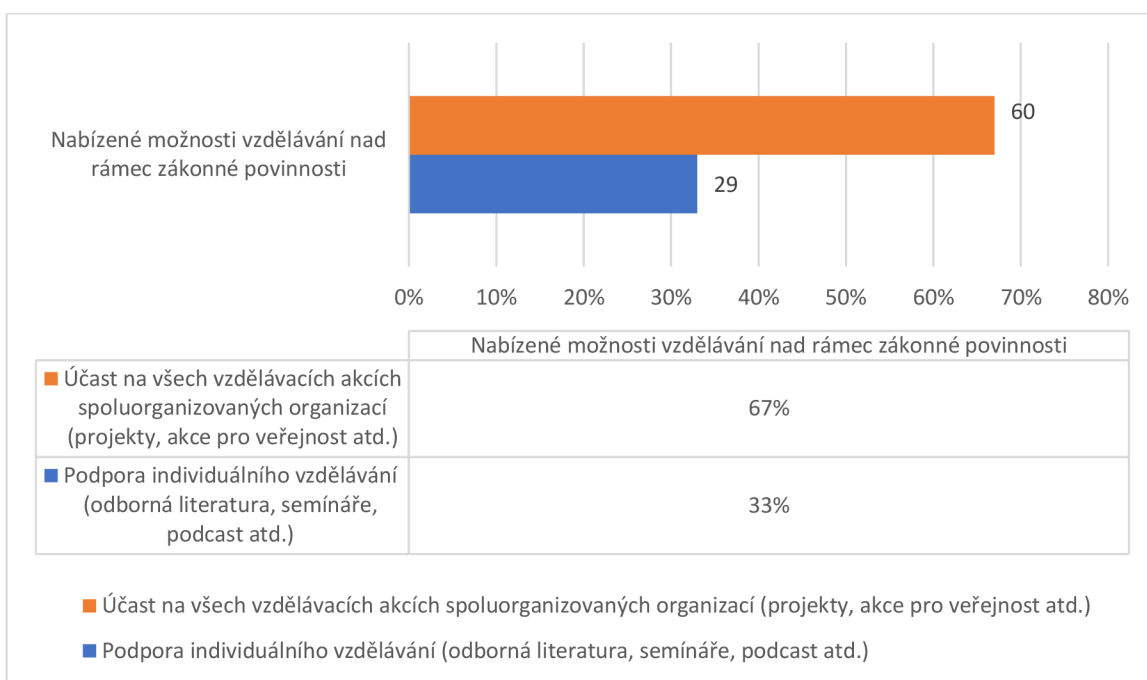

Graf 6 Spolupodíl externích lektorů a kmenových pracovníků na zajištění vzdělávání pěstounů

Příbuzenští pěstouni, kteří neprocházejí přípravou na přijetí dítěte do rodiny tak, jak je tomu v případě zprostředkované pěstounské péče, představují v mnoha ohledech rizikovou skupinu pečujících osob (jak jsme se tomuto tématu věnovali ve druhé kapitole teoretické části této práce). Otázkou „*Nabízíte i jiné vzdělávání pro PP mimo/ nad rámec povinných 24 hod.?*“ jsme zjišťovali, zda doprovázející subjekty nabízejí právě příbuzenským pěstounům i jiné vzdělání nad zákonný rámec a tímto způsobem podporují jejich kompetence. 54 % respondentů odpovědělo negativně, avšak 46 % respondentů uvádí, že umožňuje příbuzenským pěstounům v případě jejich zájmu i další možnosti vzdělávání. Tito respondenti uvádějí, že jejich organizace umožňuje účast na vzdělávacích akcích, které pořádají, přestože má dotyčný pěstoun 24 hodinovou povinnost za 12 po sobě jdoucích měsíců již splněnou, či nabízejí účast na dalších vzdělávacích akcích, které jejich organizace pořádá (pro veřejnost, jako partnerská organizace apod.), případně podporuje jejich samostudium formou zabezpečení studijních materiálů (odborná literatura, vzdělávací filmy apod.).

Graf 7 Nabídka možnosti vzdělávání pro pěstouny nad rámec zákonné povinnosti

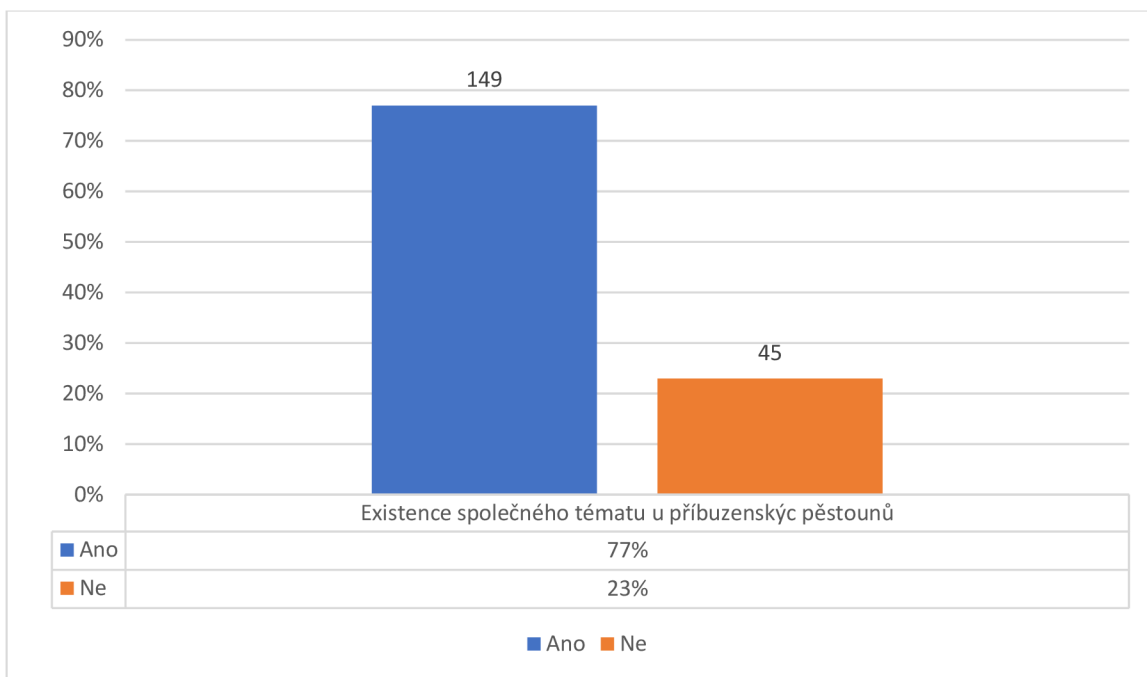
Graf 8 Možnosti vzdělávání nad rámec zákonné povinnosti

Tematická oblast

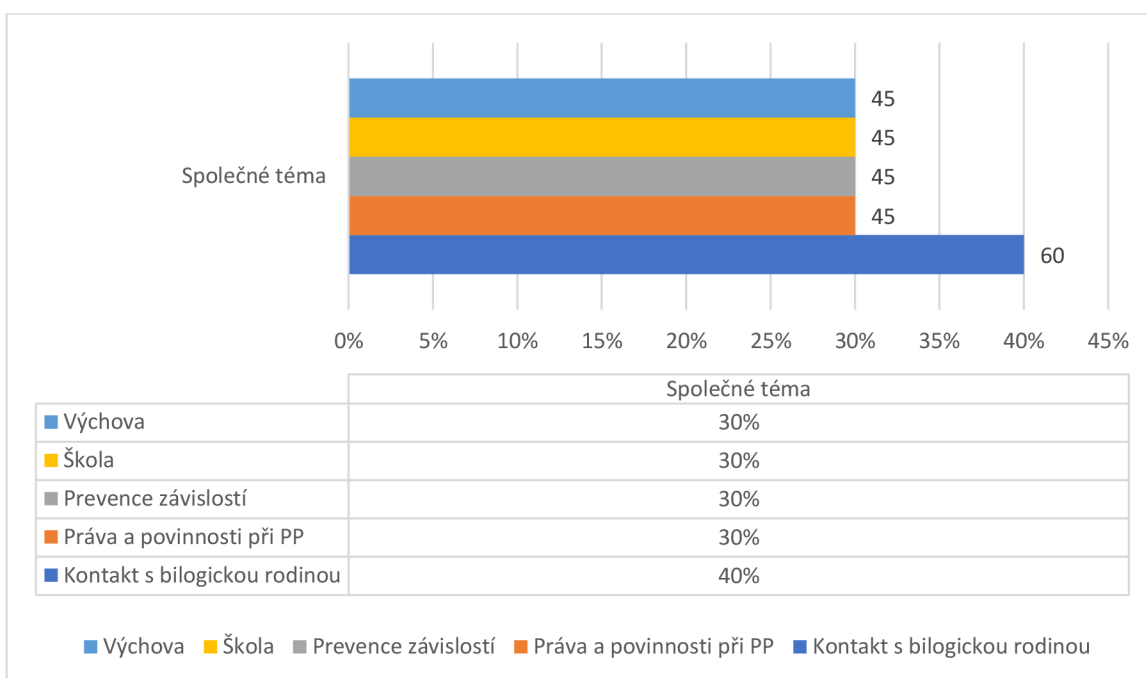
Tematická oblast (otázky 8–14) je pro doprovázení pěstounských rodin klíčová. Zaměřili jsme se na ni především s ohledem na skutečnost, že děti v příbuzenské pěstounské péči vnímáme jako děti v riziku či v některých případech přímo jako ohrožené a vzdělávání

považujeme za nástroj prevence i včasné intervence. I zde se významným způsobem odrážejí potřeby pěstounských rodin, ale rovněž problémy, s nimiž se potýkají, a které jsou zaznamenávány právě klíčovými pracovníky.

V otázce „*Existuje téma, které jste zaznamenali u většiny příbuzenských pěstounů na základě jejich poptávky?*“ jsme zjišťovali, zda se klíčoví pracovníci setkávají u příbuzenských pěstounů s tématem, které bychom mohli označit za typické právě pro tuto cílovou skupinu. Znalost těchto témat je klíčová právě pro oblast vzdělávání, neboť umožňuje jeho zaměření na oblasti, které sami pěstouni pro sebe a jim svěřené děti považují za zásadní a zvyšuje se tím motivace k jejich zapojení nejen do procesu vzdělávání, ale i k samotnému výkonu pěstounské péče. Z koncepčního a systémového hlediska pak lze na společná témata příbuzenských pěstounů nahlížet jako na klíčové oblasti, kam by měla směřovat metodická podpora pro doprovázející pracovníky. V 77 % případů naši respondenti uvedli, že nacházejí společné téma a 23 % uvedlo, že takovéto společné téma se u jejich klientů nevyskytuje. Na otázku, jaké téma je nejfrekventovanější, byla nejčastěji uváděna témata: kontakt s biologickým rodičem (40 %; N 149) Další témata jako děti a škola, otázky ohledně výchovných postupů (stanovování hranic ve výchově, vztahy v rodině, vztahy s vrstevníky), bezpečnost na internetu, prevence zneužívání návykových látek, školní problematika, popř. jejich kombinace se vyskytovala v rovnoměrném zastoupení (30 %; N 149) buď samostatně či ve vzájemných kombinacích.

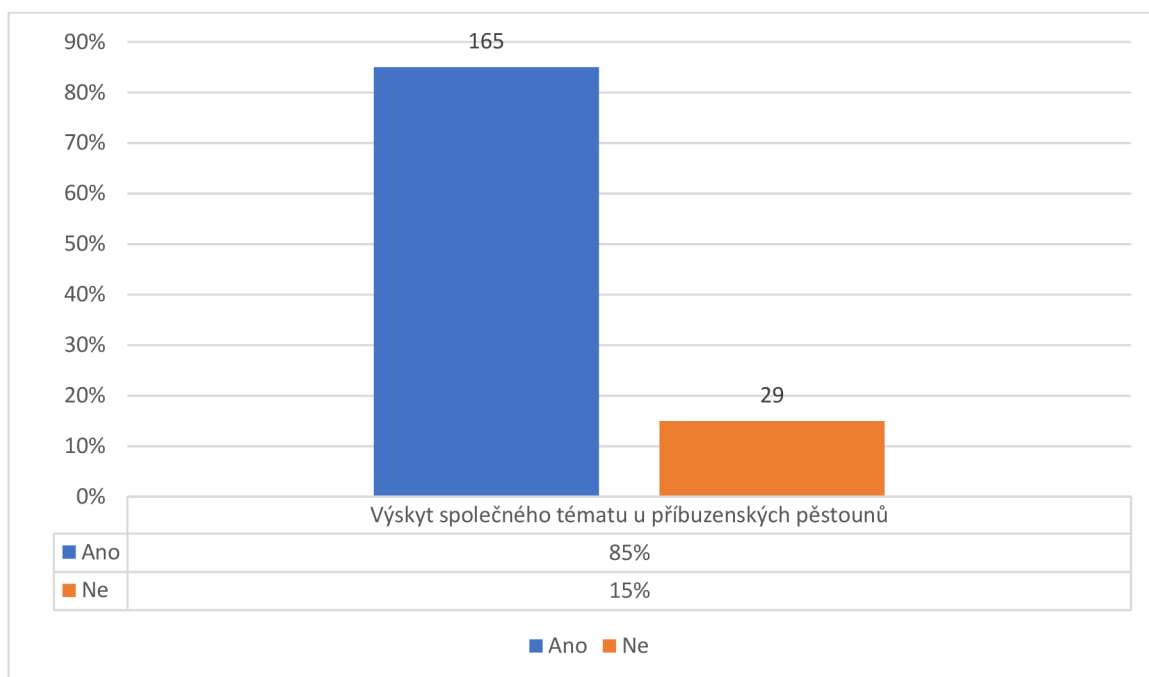
Graf 9 Existence společného tématu u příbuzenských pěstounů

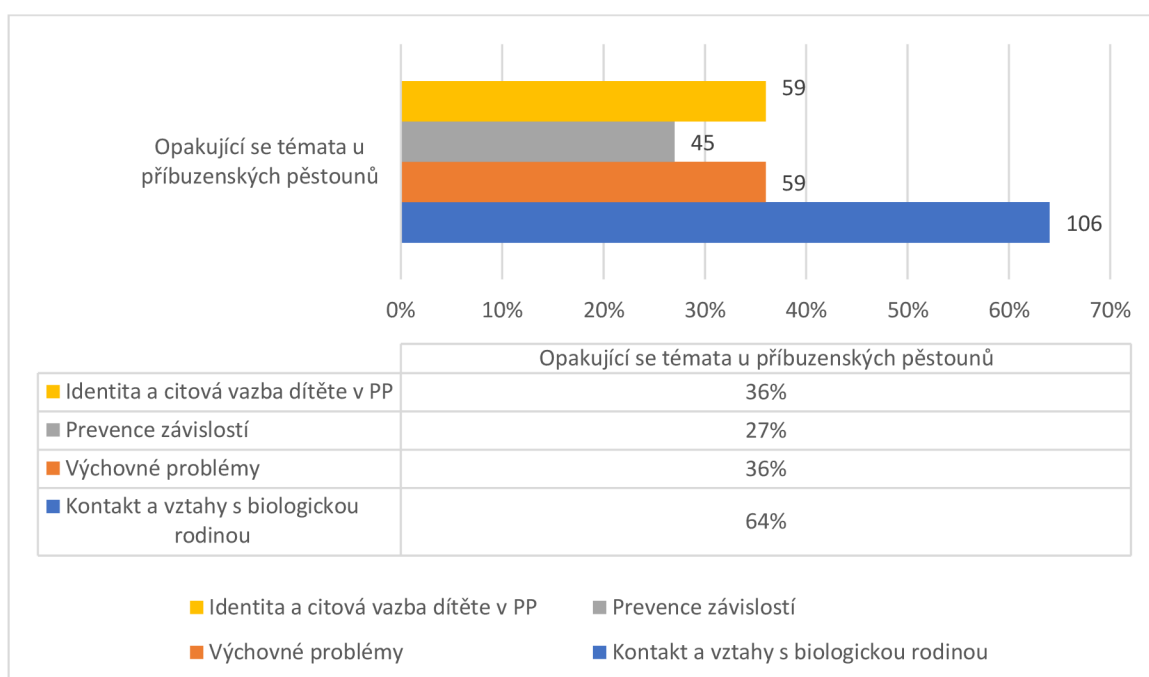
Graf 10 Společná témata příbuzenských pěstounů

Otázku zda „Existuje téma, které se u stejných klientů opakuje/ vrací se k němu, je to „jejich téma“?“ jsme zařadili především z důvodu mapování potřeb příbuzenských pěstounů. Opakující se téma, které se navzdory intervencím doprovázejících pracovníků vrací či časem neztrácí na aktuálnosti, může indikovat klíčovou oblast, jíž by měla být v rámci práce s příbuzenskými pěstouny věnována zvýšená pozornost, a to ze strany

všech zúčastněných subjektů. 85 % našich respondentů přitom uvedlo, že takovéto téma se u jejich klientů vyskytuje. V nadpoloviční většině šlo o kontakt s biologickou rodinou (63,6 %; N 165); k dalším často uváděným pak patřila témata výchovných problémů včetně řešení problémového chování, otázky identity a citové vazby a prevence závislostí.

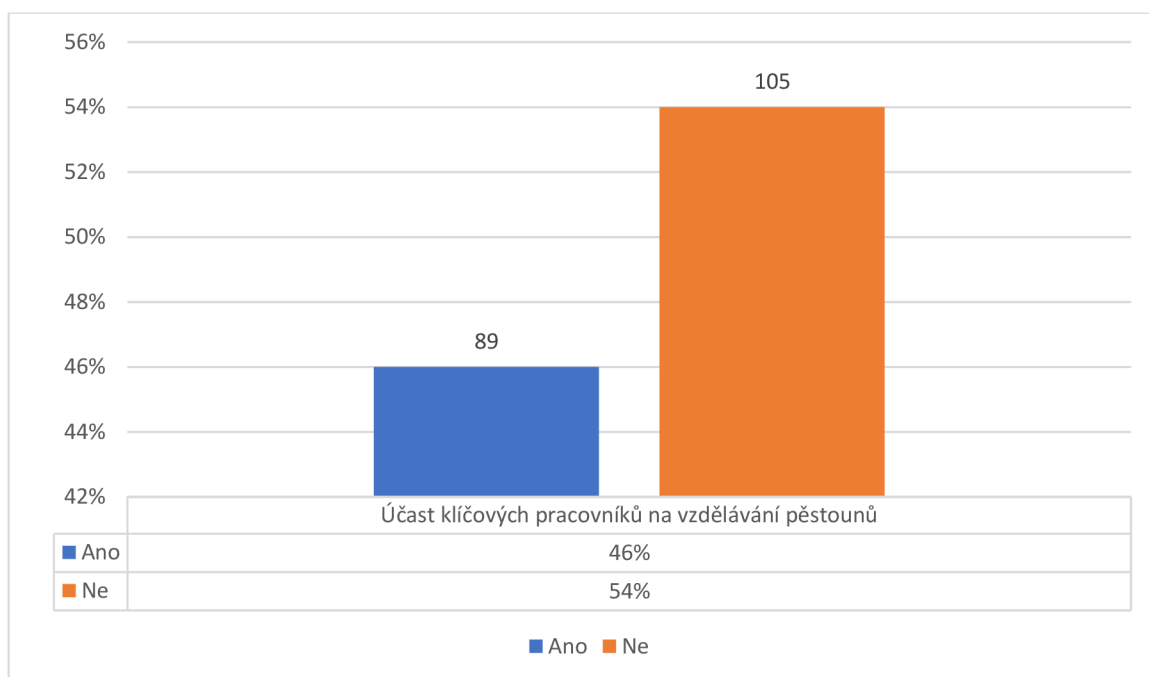

Graf 11 Existence opakujícího se tématu u příbuzenských pěstounů

Graf 12 Opakující se témata u příbuzenských pěstounů

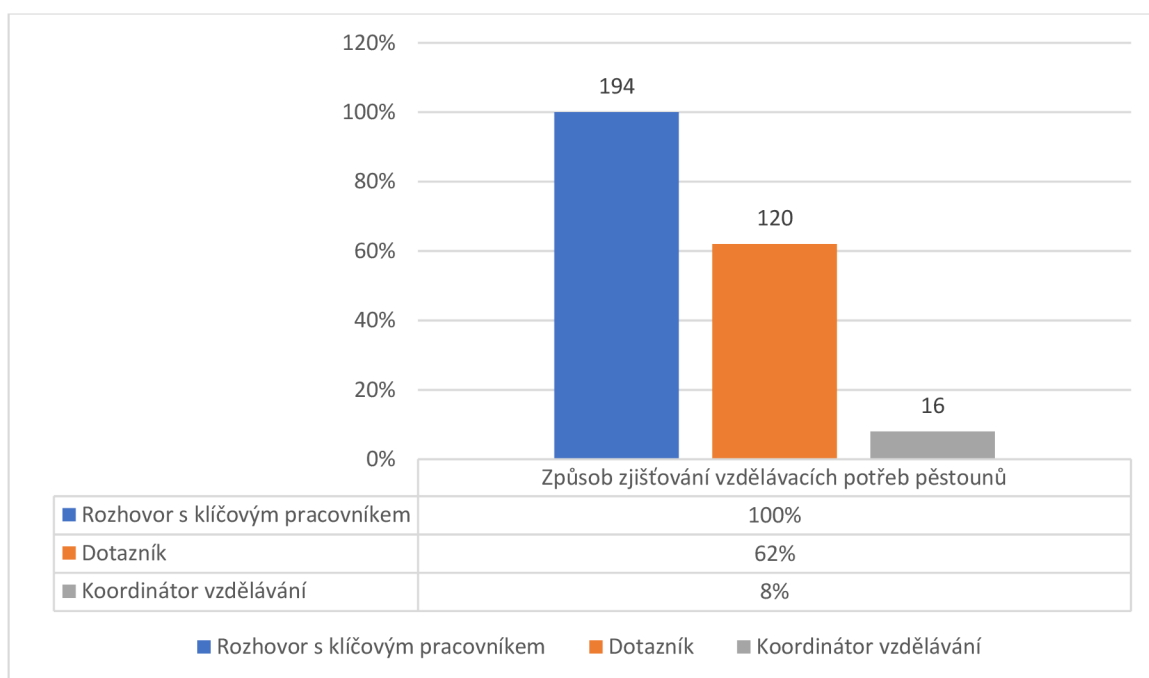
Klíčoví pracovníci pěstounských rodin sehrávají významnou roli v systému sociálně-právní ochrany dětí. Jsou nejen kontaktními pracovníky pohybujícími se v terénu, ale zásadně se podílejí i na tvorbě individuálního plánu ochrany dítěte (IPOD) a na plánu vzdělávání pěstounů. Otázkou „*Účastní se klíčoví pracovníci vzdělávání spolu s příbuzenskými pěstouny?*“ jsme zjišťovali, jaká je současná praxe v tomto směru, především vzhledem k rozšiřujícím se formám jiných než frontálních forem vzdělávání. Zároveň nás zajímalo, zda je tento postup ukotven v pracovních postupech organizace, či je toto rozhodnutí ponecháno na jednotlivých pracovnících. Z našich zjištění vyplývá, že 54 % klíčových pracovníků se vzdělávání spolu s pěstouny neúčastní, 46 % se účastní z vlastního rozhodnutí a v žádné z organizací, v nichž naši respondenti působí, není tato praxe ukotvena ve vnitřních směrnících. Toto zjištění přímo koresponduje se zjištěním v oblastech, do jaké míry se pracovníci organizací podílejí na zajištění vzdělávání (viz výše) a využíváním jiných než frontálních forem vzdělávání.

Graf 13 Podíl účasti klíčových pracovníků na vzdělávání pěstounů

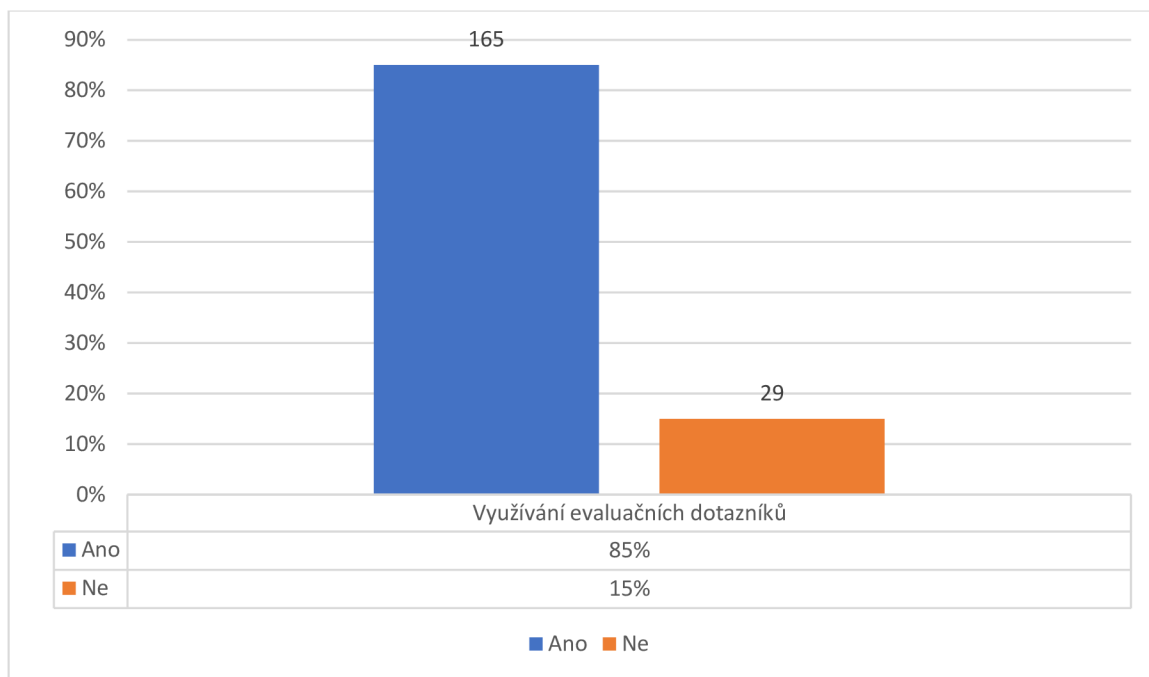
K tematickému bloku otázek jsme zařadili i několik otázek metodického charakteru, neboť úzce souvisejí s otázkou, jak klíčoví pracovníci, resp. doprovázející organizace, přistupují k práci s tématy klientů. Otázkou „*Jakou formou zjišťujete vzdělávací potřeby u příbuzenských pěstounů?*“ jsme zjišťovali, zda mají organizace specifikované nástroje,

jak zjišťovat tyto potřeby. U této otázky jsme sledovali výskyt jednotlivých jevů, proto v procentuálním vyjádření přesahujeme hodnotu 100 %. Z námi získaných dat vyplývá, že se nejčastěji jedná o rozhovor s klíčovým pracovníkem, který uvedli všichni naši respondenti (100 %; N 194) a dále pomocí kombinace metod rozhovoru s klíčovým pracovníkem a dotazníku (62 %); v 8 % případů pak respondenti uvedli, že organizace má k dispozici koordinátora vzdělávání, který tuto oblast zabezpečuje.

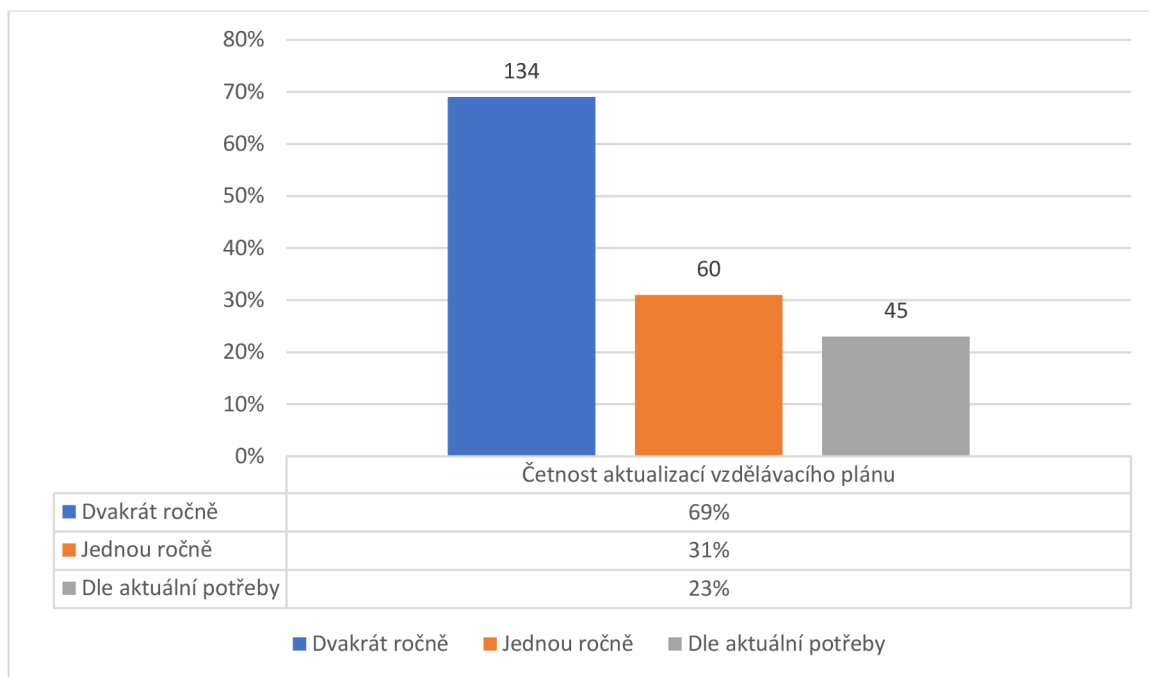
Graf 14 Způsob zjišťování vzdělávacích potřeb příbuzenských pěstounů

V otázce, zda „Využíváte evaluační dotazníky v rámci vzdělávání příbuzenských pěstounů?“, jsme se zaměřili na způsob, jakým doprovázející organizace získávají zpětnou vazbu a zda k tomu využívají nástroje umožňující objektivní hodnocení. V 85 % případů respondenti uvedli, že evaluační dotazníky využívají. 15 % respondentů odpovědělo záporně – což ovšem můžeme klást do souvislosti se skutečností, že část organizací spolupracuje při zajišťování s externími vzdělávacími agenturami, které obvykle mají vlastní evaluační nástroje.

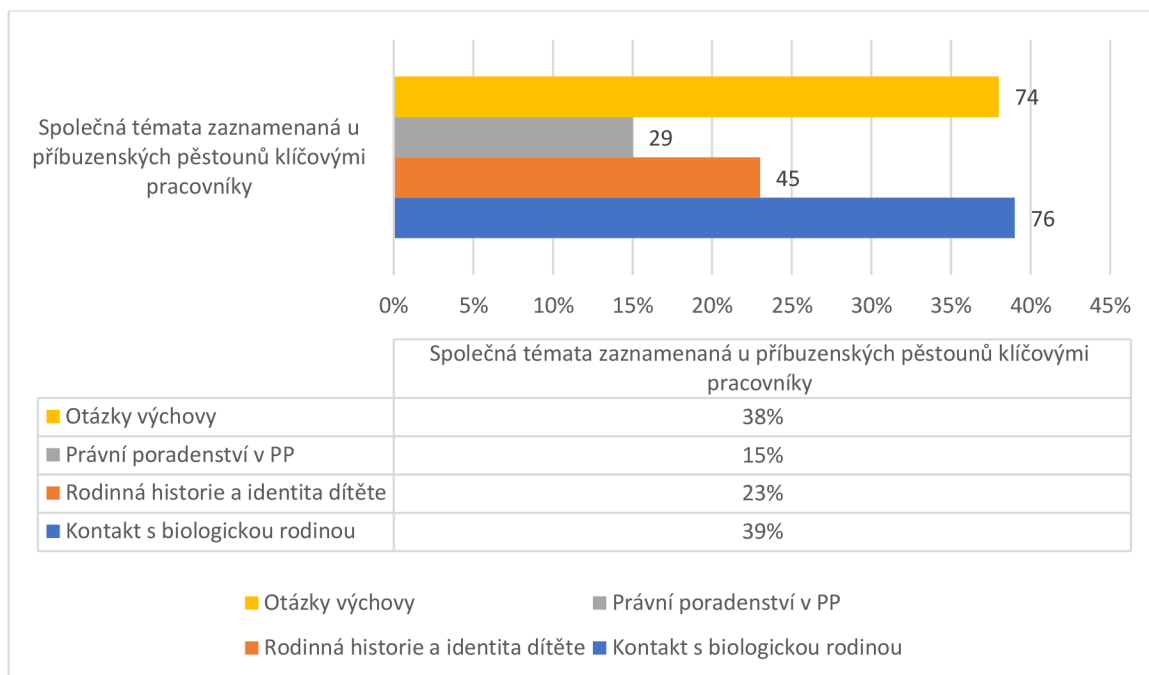
Graf 15 Podíl využívání evaluačních dotazníků

Doprovázející organizace mají povinnost zpracovávat spolu s pečujícími osobami plán vzdělávání na 12 po sobě jdoucích měsíců. S ohledem na prostředí rodinných systémů příbuzenských pěstounů kde je, vzhledem k biologickým vazbám mezi pěstouny a rodiči dětí svěřených do jejich péče, specifická dynamika vztahů, jsme se v otázce „*Jak často aktualizujete vzdělávací plán příbuzenských pěstounů?*“ zajímali o to, zda klíčoví pracovníci při jeho tvorbě reagují na momentální potřeby pěstounů a jak často revidují jeho aktuálnost, právě s ohledem na dynamiku rodinného a širšího sociálního prostředí příbuzenských pěstounských rodin. 69 % respondentů uvedlo, že vzdělávací plán aktualizují minimálně dvakrát ročně, což koresponduje s časovým harmonogramem průběžných monitorovacích zpráv, které klíčoví pracovníci vypracovávají pro OSPOD. 31 % respondentů pak uvedlo, že vzdělávací plán aktualizují jedenkrát za rok, resp. 12 po sobě jdoucích měsíců. 23 % dotazovaných respondentů však současně uvedlo, že aktualizují vzdělávací plán v případě aktuálně vzniklé potřeby, což dokládá poměrně vysokou úroveň reaktivity doprovázejících pracovníků při řešení krizových situací.

Graf 16 Četnost aktualizací vzdělávacího plánu příbuzenských pěstounů

Otázka „Existuje téma, které jste zaznamenali u většiny příbuzenských pěstounů na základě vašich vlastních poznatků a pozorování?“ směřovala přímo na zkušenost klíčových pracovníků. Tato témata mohou, ale nemusí korespondovat s vlastními tématy klientů, ale mohou být detekována právě na základě dlouhodobé spolupráce a odborných znalostí klíčových pracovníků. Všichni naši respondenti (100 %; N 194) uvedli, že takováto témata zaznamenávají. Jedná se zejména o řešení otázek kontaktů s biologickými rodiči, zpracování „historie dítěte“, otázka, jak s dítětem hovořit o biologickém rodiči (jeho smrt, závislosti, výkon trestu odnětí svobody), komplikované vztahy v širší rodině, práva a povinnosti plynoucí z pěstounské péče, sexualita a dospívání, rizikové chování dětí (rizika vzniku závislosti, sebepoškozování, agresivita).

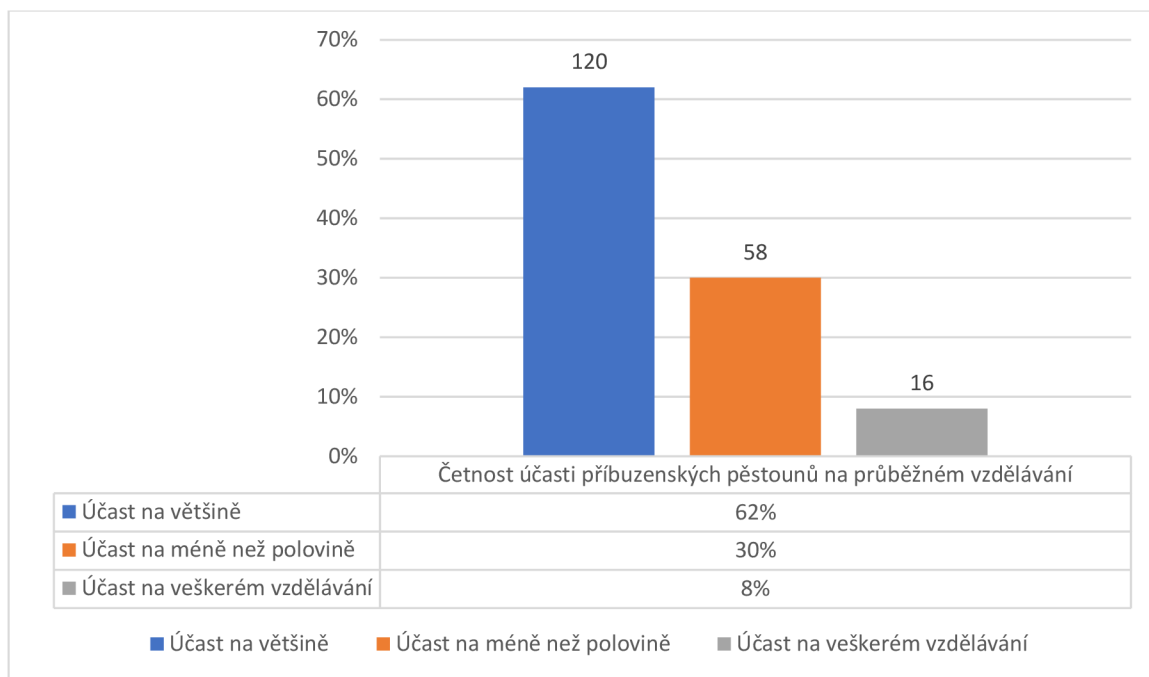

Graf 17 Společná témata zaznamenaná u příbuzenských pěstounů klíčovými pracovníky

Oblast systému vzdělávání pěstounů v průběhu příbuzenské pěstounské péče

Na postoj, jaký zauímají samy doprovázející organizace k systému vzdělávání příbuzenských pěstounů (otázky 15–21), jsme se zaměřili především s ohledem na současnou nejistotu, kterou vyvolala diskuze o možných dopadech novelizace zákona o sociálně-právní ochraně dětí, právě ve vztahu k příbuzenské pěstounské péči – včetně systému doprovázení a vzdělávání pečujících osob.

V otázce „*Jak často se příbuzenští pěstouni (většina z nich) zúčastňují povinného vzdělávání?*“ jsme zjišťovali jakou zkušenost mají respondenti s mírou účasti příbuzenských pěstounů na vzdělávacích kurzech. Naším cílem bylo zachytit aktuální trend v této oblasti, jak jej zaznamenávají právě klíčoví pracovníci doprovázejících organizací. 62 % respondentů uvedlo, že se příbuzenští pěstouni účastní většiny povinného vzdělávání a 8 % respondentů uvedlo, že se účastní veškerého povinného vzdělávání, 30 % respondentů pak uvedlo, že se příbuzenští pěstouni zúčastňují méně než poloviny.

Graf 18 Četnost účasti většiny příbuzenských pěstounů na průběžném vzdělávání

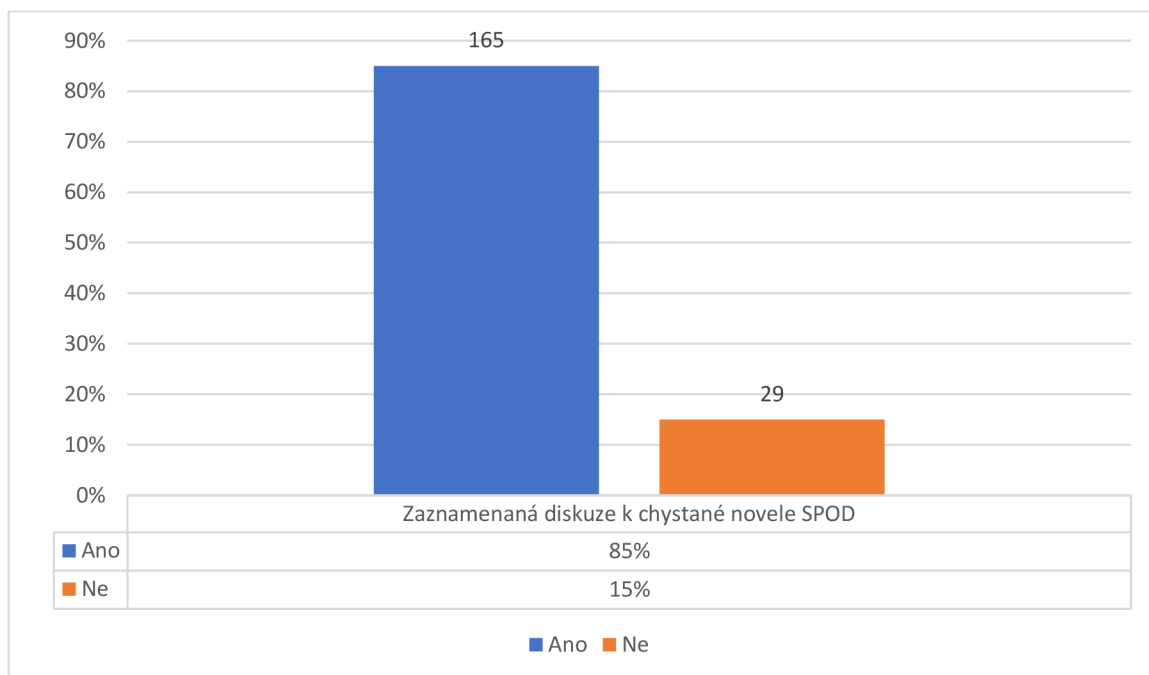
Otázka „Kolik příbuzenských pěstounů se vůbec neúčastní vzdělávání, vyjádřeno v poměru k celkovému počtu příbuzenských pěstounů (Pozn. zde uvedena jako hodnota (N)), které Vaše organizace doprovází (např. 2 z 50)?“ pak měla blíže specifikovat poměr účasti a neúčasti příbuzenských pěstounů na povinném vzdělávání. Otázka činila našim respondentům potíže a velká část dotazníků musela být vyřazena pro neúplnost odpovědi. Přesto můžeme konstatovat, že úplná neúčast na průběžném vzdělávání je spíše menšinovým jevem. Průměr v námi sledovaném vzorku činí 11,5 %. Z našich zjištění vyplývá, že v těchto poměrech jsou značné rozdíly mezi organizacemi (rozptýl se pohybuje v rozmezí od 47,6 % (N 21) po 0 % (N 37) v nejvyšších námi zachycených hodnotách), které vyplývají mj. ze samotného počtu doprovázených příbuzenských pěstounů.

V aktuálně zavedeném systému neprochází příbuzenští pěstouni oficiální systematickou přípravou na přijetí dítěte do rodiny. V současné době některé organizace již nabízejí i pro tuto skupinu pěstounů přípravné kurzy, které jsou však na bázi dobrovolnosti a nemají jednotnou koncepci. Jak jsme nastínili v teoretické části, dítě mnohdy přechází do péče příbuzného za vypjatých okolností, které jsou psychicky náročné jak pro dítě samotné, tak pro pěstouna, který neměl možnost se na tuto skutečnost náležitě připravit. V otázce „Považovali byste za přínosné realizovat povinný (např. soudně nařízený,

podmiňující svěřeni dítěte pečující osobě) „iniciační kurz“ pro příbuzenské pěstouny na počátku výkonu PP?“ jsme zjišťovali postoj respondentů k možnosti, že by i pro příbuzenské pěstouny byl na počátku výkonu pěstounské péče povinný vzdělávací kurz, který by je pomohl připravit na novou roli. Všichni naši respondenti (100 %; N 194) se vyjádřili pozitivně k takovéto možnosti.

Navazující otázka „Domníváte se, že je vzdělávání příbuzenských pěstounů potřebné?“ pak vycházela přímo z diskuze k plánované novelizaci zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, během níž zaznívala i možnost zrušení této povinnosti pro příbuzenské pěstouny. Stejně jako v předchozí otázce se všichni respondenti (100 %; N 194) vyjádřili, že vzdělávání příbuzenských pěstounů považují za potřebné.

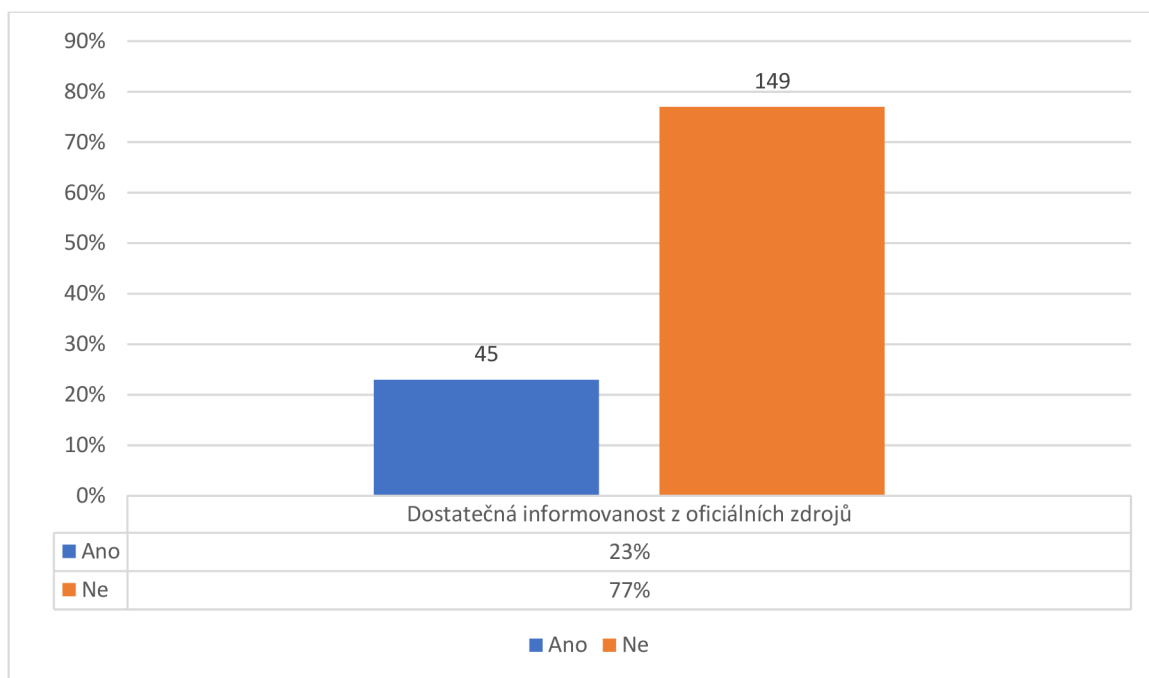
Otázka „Zaznamenali jste diskuzi k chystané novelizaci zákona o SPOD v oblasti doprovázení a vzdělávání příbuzenských pěstounů?“ měla za cíl zjistit, mají-li klíčoví pracovníci povědomí o potencionálních změnách a jejich důsledcích včetně reakce odborné veřejnosti? 85 % respondentů uvedlo, že tuto diskuzi zaznamenalo, 15 % se vyjádřilo negativně.

Graf 19 Diskuze k chystané novelizaci zákona o SPOD

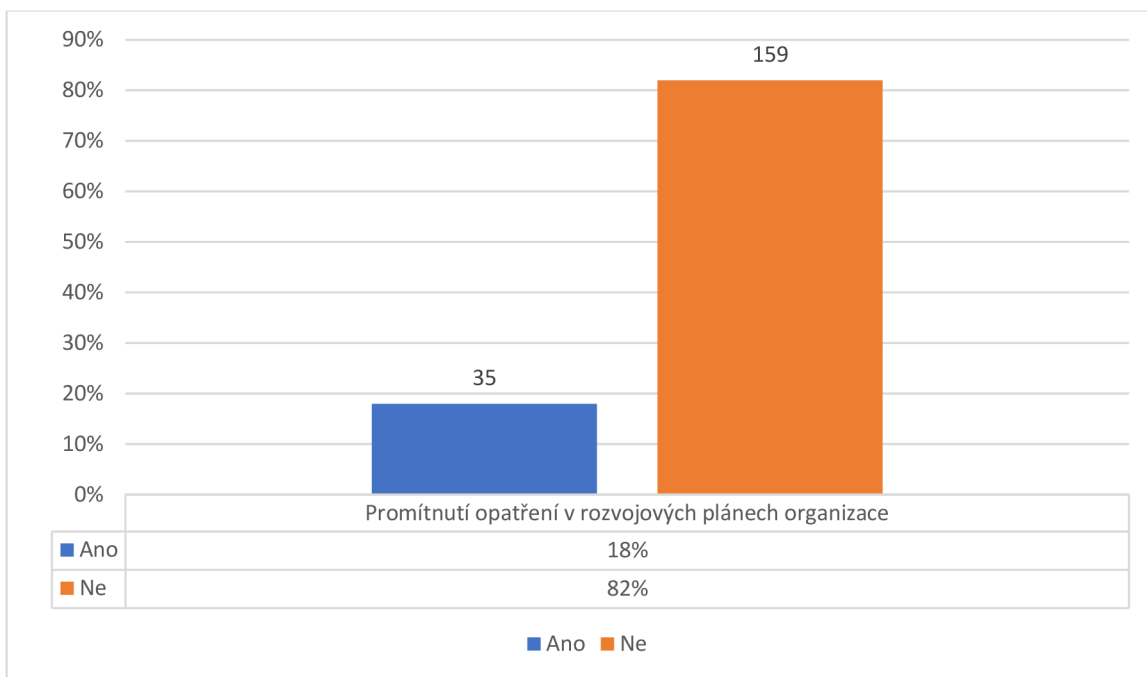
V otázce „Máte dostatek oficiálních informací k chystané novelizaci zákona o SPOD v oblasti doprovázení a vzdělávání příbuzenských pěstounů?“ jsme zjišťovali reálnou

informovanost respondentů ve vztahu k Ministerstvem práce a sociálních věcí k nastiňovaným možným změnám, které byly diskutovány mj. na několika konferencích k problematice Náhradní rodinné péče v průběhu roku 2022, a to i s ohledem na celou řadu nepodložených informací, které se posléze objevovaly. 77 % respondentů uvedlo, že dostatek oficiálních informací dosud nemá, 23 % uvedlo, že tyto informace mají.

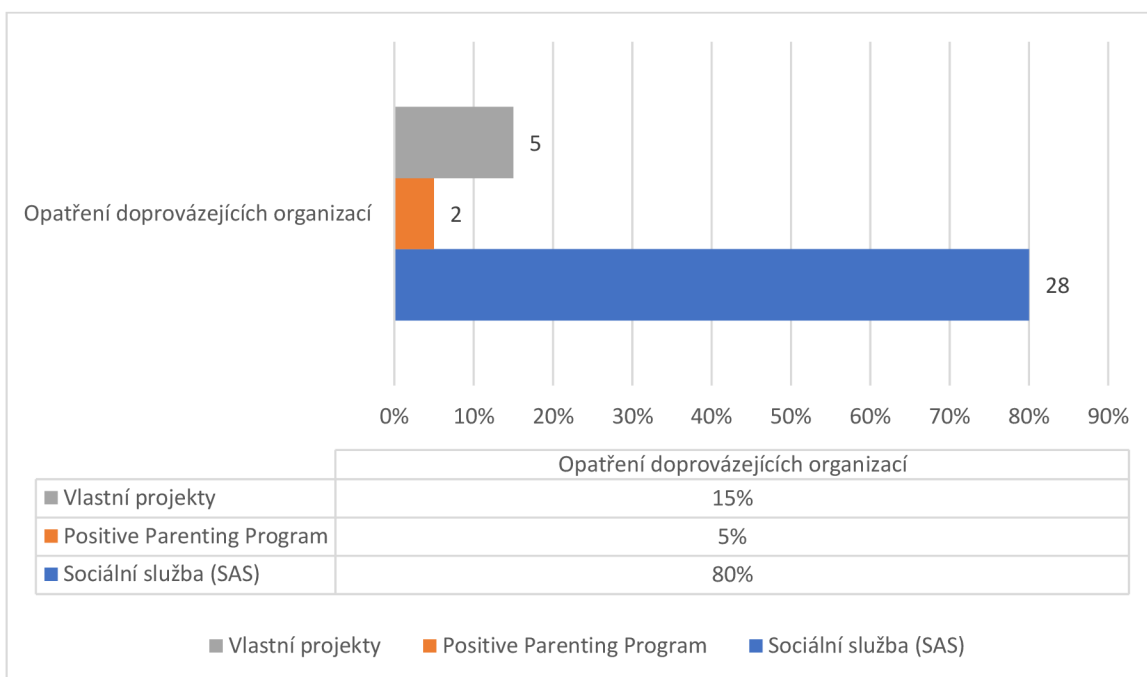

Graf 20 Informovanost doprovázejících organizací o chystané novelizaci zákona o SPOD

Otázkou, zda se „*Promítly se již tyto informace do rozvojových plánů Vaší organizace?*“, jsme zjišťovali potenciální připravenost doprovázejících organizací na případné změny systému doprovázení příbuzenských pěstounů a zda jsou pracovníci o těchto změnách informováni. 82 % respondentů odpovědělo, že se tyto plány do jejich rozvojových plánů prozatím nepromítly, což koresponduje s vysokým procentem, které jsme zaznamenali u otázky stran oficiálních informací. 18 % respondentů uvedlo, že se již tyto informace do jejich rozvojových plánů promítly. Část respondentů uvedla, že registrovala novou službu (SAS), zapojila se do dalších programů (např. Triple P Positive Parenting Program), další respondenti uvedli, že na své pozici dosud nemají konkrétní informaci, ale vedení je o přípravách informovalo.

Graf 21 Rozvojové plány organizací

Graf 22 Opatření v rozvojových plánech organizací

7.2 Analýza metodických dokumentů

Analýzu metodických dokumentů zařazujeme zejména proto, abychom mohli zasadit naše data získaná dotazníkovým šetřením do kontextu konceptuálních přístupů, které jsou

v současné době mezi doprovázejícími organizacemi rozšířené. K analýze využíváme veřejně dostupné metodiky doprovázení a vzdělávání příbuzenských pěstounů (označujeme je zde jako Metodiky 1–4), právě proto, že bývají sdíleny v rámci dobré praxe celou řadou dalších subjektů a na základě dostupnosti vybrané nepublikované metodiky doprovázejících organizací (označené jako Metodiky 5 a 6).

Tabulka 2 Soubor metodických dokumentů

Označení metodiky v textu s rokem vydání	Doprovázející organizace
Metodika 1_2013	Amalthea, o. s.
Metodika 2_2017	Rozum a cit, o. s. (Hanusová, Hanoušková 2017)
Metodika 3_2017	Sdružení pěstounských rodin
Metodika 4_2020	Děti patří domů, z. s.
Metodika 5_2018	Rodinné centrum Maják, z. s.
Metodika 6_2019	AMINA, o. p. s

Tyto metodiky vycházejí ze standardů kvality pro výkon sociálně-právní ochrany dětí osobami s pověřením SPOD (Zákon č. 359/1999 Sb., § 48, odst. 2), jak je uvádí příloha č. 2 vyhlášky č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění. Vybrané metodiky byly vydávány v letech 2013–2020 a dokumentují tak vývoj od poslední velké novelizace zákona o sociálně-právní ochraně dětí (2013), kdy se vzdělávání pěstounů stalo legislativně ukotvenou součástí povinností pečujících osob v průběhu výkonu pěstounské péče. Autorství metodik je kolektivní prací pracovníků těchto doprovázejících organizací a odráží tak jejich zkušenosti z přímé práce s pěstounskými rodinami, která je přirozeně ovlivněna i jejich osobními preferencemi při volbě metod sociální práce a rovněž požadavky, které jsou na organizace kladeny ze strany Krajských úřadů a ministerstva práce a sociálních věcí. Taktéž zachycují *étos* dané organizace a její kulturu, které slouží především nově nastupujícím pracovníkům k seznámení se s pracovními postupy, a to nejen po praktické stránce. K textům tak přistupujeme nejen jako ke konkrétním příkladům podkladů pro realizaci jednotlivých úkonů v rámci doprovázení pěstounských rodin, ale zároveň máme na paměti, že se jedná o zachycení určitého ideálu tohoto stavu.

Při analýze metodických dokumentů jsme se zaměřili na následující kategorie:

Tabulka 3 Kategorie obsahové analýzy metodických dokumentů

<i>Kategorie</i>	<i>Sledovaný obsah metodik v rámci kategorie</i>
Kategorie 1 Formy vzdělávání	Metodické ukotvení forem vzdělávání, které jsou pěstounům nabízeny.
Kategorie 2 Identifikace vzdělávacích potřeb	Postupy definované v metodikách pro zpracování vzdělávacího plánu a pro jeho vyhodnocení, včetně četnosti.
Kategorie 3 Oblasti vzdělávání	Vymezení prioritních oblastí, v nichž mají být pěstouni vzděláváni.
Kategorie 4 Cíle vzdělávání	Definice kontextu průběžného vzdělávání ve vztahu k výkonu pěstounské péče.

Kategorie 1

V rámci této kategorie jsme sledovali, zda a jak je v analyzovaných metodikách ukotvena a rozpracována oblast průběžného vzdělávání pěstounů z hlediska jeho formální struktury. Tato kategorie je souvztažná k *oblasti forem a způsobům realizace* vzdělávání, jež byla předmětem zájmu v dotazníkovém šetření (otázky 1–7). V námi analyzovaných textech se setkáváme jak s explicitním výčtem forem vzdělávání, které jsou pěstounům nabízeny (Metodika 4_2020, Metodika 6_2019), tak se spíše obecnými formulacemi (Metodika 1_2013 a Metodika 3_2017). Všechny námi rozebírané dokumenty uvádějí více jak jednu formu a způsob plnění povinného vzdělávání – a to včetně workshopů a pobytových a výjezdních seminářů – a konstatují, že pěstounům umožňují i individuální formu, byť jen v nutných a odůvodněných případech, ale tento způsob vzdělávání nepatří mezi těmito organizacemi k preferovaným nástrojům zvyšování kompetencí pečujících osob. (...) „*Důvodem mohou být např. zdravotní obtíže.*“ (Metodika 3_2017); (...) „*v případech kdy z objektivních důvodů pěstoun nemůže docházet na vzdělávací akce.*“ (Metodika 4_2020). Míra rozpracování tohoto bodu se v jednotlivých metodikách liší – a to i s ohledem na širší působnosti a velikost organizace.

Kategorie 2

V rámci této kategorie jsme sledovali, zda a jak jednotlivé metodické dokumenty ukotvují zpracování vzdělávacího plánu, postupy pro pracovníky při jeho vytváření a způsoby,

jakým je vzdělávací plán vyhodnocován, aktualizován a jak často je přistupováno k jeho revizi. Tato kategorie je souvztažná k *tematické oblasti* vzdělávání, jež byla předmětem zájmu v dotazníkovém šetření (otázky 11–13). Většina z námi zpracovávaných metodik (Metodika 1_2013, Metodika 3_2017, Metodika 4_2020 a Metodika 5_2018) se tématu zpracování vzdělávacího plánu věnují podrobněji. (...) „*KP s pěstounem pojmenuje téma vzdělávání, které bude přínosné a aktuální v souvislosti s péčí o dítě (např. seminář o ADHD, když dítě nastoupilo do školy, identita dítěte, když se dítě začíná ptát po rodičích apod.). Posléze pěstoun s případnou pomocí KP hledá a zajišťuje toto vzdělávání (ať již organizované DPD nebo jinou organizací). Pěstouni mají možnost vybrat si, jakým způsobem, kde a kdy svou povinnost naplní. Pěstouny vybrané vzdělávání podléhá schválení KP a stanovuje se finanční spoluúčast (strava a příp. ubytování).*“ (Metodika 4_2020. (...) „*Klíčový pracovník při osobním setkání s klientem shrne dosavadní témata vzdělávání, které klient v předchozím období absolvoval, v rozhovoru vede klienta k reflexi těchto témat a následně shrnuje, jaký mají aktuální kontext k průběhu jeho výkonu pěstounské péče. (...) Pokud klient sám nepřichází s návrhem témat vzdělávání, klíčový pracovník vychází při nabídce témat z dosavadních zjištění o průběhu výkonu pěstounské péče, jak ze strany pěstouna, tak ze strany svěřeného dítěte – své návrhy klientovi přiměřeně vysvětluje.*“ (Metodika 5_2018). Metodika 1_2013 naopak explicitně uvádí, že vzdělávací plán nemusí mít pevnou strukturu a (...) „*je na dohodě rodiny a doprovázejícího pracovníka, jakou formou vzdělávací potřeby společně zachytí a to tak, aby se dalo hodnotit jejich naplňování s časovým odstupem*“, avšak uvádí poměrně konkrétní postupy pro jeho vytváření, včetně modelových otázek, které může klíčový pracovník použít v rozhovoru s pěstounem. Metodické ukotvení tvorby vzdělávacího plánu tak představuje u většiny námi sledovaných dokumentů kapitolu, které je věnována náležitá pozornost, což naznačuje, že se nejedná pouze o formální dokument, ale jeho příprava a zpracování je nedílnou a podstatnou součástí doprovázení pěstounských rodin.

Kategorie 3

V této kategorii jsme sledovali, zda a jak jednotlivé metodiky rozpracovávají tematické oblasti (definované vyhláškou č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění), v nichž by měli být pěstouni vzdělávání. Tato kategorie je souvztažná k *tematické oblasti* vzdělávání, jež byla předmětem zájmu v dotazníkovém šetření (otázky 8–10, 14). Tematické oblasti vzdělávání pěstounů se v metodických dokumentech věnuje pozornost především z hlediska vedení klíčového

pracovníka k tomu, aby při tvorbě vzdělávacího plánu vycházel z aktuálních potřeb rodiny a především její „zakázky“. Pouze Metodika 1_2013 detailněji rozpracovává tematické oblasti, v nichž by se měly posilovat kompetence pečujících osob; v ostatních dokumentech se s podobným rozpracováním nesetkáváme.

Kategorie 4

V této kategorii jsme sledovali, zda a jak se v metodických dokumentech pracuje se smyslem a cílem celého procesu průběžného vzdělávání, jako součásti výkonu pěstounské péče. Tato kategorie je souvztažná k *oblasti systému vzdělávání v průběh příbuzenské pěstounské péče*, jež byla předmětem zájmu v dotazníkovém šetření (otázky 15–21). S vedením cílů vzdělávání ve vztahu k výkonu pěstounské péče se setkáváme ve všech námi sledovaných dokumentech. Často tvoří úvod této kapitoly a texty se k němu rovněž průběžně vracejí. Setkáváme se s velmi obdobnými formulacemi, které nejčastěji zmiňují *zvyšování kompetencí pěstounů, kompenzace deficitu předchozí přípravy, umožnění získání zkušenosti formou sdílení, ale i naplnění zákonem stanovené povinnosti*. Je tedy zřejmé, že cíle vzdělávání v těchto vybraných metodikách reflektují jak zájmy dítěte, potřeby pěstounů, tak i „společenskou zakázku“, která nezůstává opomíjena.

8 PRŮZKUMNÁ ZJIŠTĚNÍ

S ohledem na to, že námi formulované průzkumné otázky (kapitola 4.1) plně korespondují s našimi výzkumnými cíli, je zde znovu neuvádíme a věnujeme se přímo shrnutí naplnění těchto cílů.

Dílčí cíl č. 1: Popsat, jaká forma a způsob realizace vzdělávání příbuzenských pěstounů je preferován z pohledu doprovázejících organizací.

Z našich průzkumných zjištění vyplývá, že od roku 2013, kdy došlo k legislativnímu ukotvení povinného vzdělávání pěstounů v průběhu výkonu pěstounské péče, se rozšiřuje nabídka možností, jak tuto povinnost naplnit. Může se jednat o vlastní aktivitu doprovázejících organizací, které reflektují potřeby pěstounů i dětí v náhradní rodinné péči a přizpůsobují formy realizace povinného vzdělávání tak, aby odpovídaly měnícím se společenským podmínkám a trendům i o vznik a rozšíření portfolia vzdělávacích agentur, které se na organizaci a zajištění vzdělávání pěstounů cíleně zaměřují. Stále však převažuje praxe, kdy doprovázející organizace zajišťují externí lektory, popř. mají vlastní personální zajištění pro vzdělávání pěstounů, zejména v těch organizacích, které se více zaměřují na zážitkovou formu vzdělávání či vícedenní pobytové programy.

Námi získaná data dokládají, že dochází k postupnému odklonu od klasického frontálního způsobu vzdělávání (byť je stále pevnou součástí nabídky doprovázejících organizací), kdy je pěstoun v roli pasivního příjemce informací od školitele a je věnován čím dál větší prostor aktivnímu zapojení školených osob – ať již v rámci prožitkové formy vzdělávání či sdílení ve skupině. Jsme tak svědky postupně se vyvíjejícího trendu, kdy vzdělávání v průběhu výkonu pěstounské péče již nemá pouze informativní charakter, ale čím dál větší roli hraje i jeho terapeutický rozměr. V kontextu příbuzenské pěstounské péče je tento aspekt zvláště hodný pozornosti, neboť odráží a potvrzuje dlouhodobě diskutovanou otázku „připravenosti a kompetence“ příbuzných k výkonu pěstounské péče s ohledem na přetrvávající zátěž v rámci rodinného systému. Značná část organizací volí celodenní či vícedenní program, jehož součástí je několik druhů aktivit – terapeutických, vzdělávacích i těch, které jsou spojeny s respitní péčí – kdy jsou děti zaopatřeny zvlášť. Tato forma navíc umožňuje pěstounům snáze naplnit požadovanou hodinovou kvótu a snižuje se tak riziko ztráty motivace k návštěvě sice časově kratších, avšak častějších a většinou i formálněji koncipovaných vzdělávacích akcí.

Dílčí cíl č. 2: Zjistit, jaká témata vnímají ve vzdělávání příbuzenských pěstounů doprovázející pracovníci jako zásadní.

Stěžejním tématem, které pracovníci doprovázejících organizací uváděli v rámci našeho průzkumu, byly kontakty dítěte s biologickým rodičem, resp. biologickou rodinou. Toto téma rezonovalo jak v otázkách cílených na zkušenost doprovázejících pracovníků z jejich úhlu pohledu na problematiku, tak v otázkách monitorujících „zakázky“ klientů. S ohledem na požadavek rozvíjení a udržování kontaktů s biologickým rodičem, který je na pěstouny ze zákona kladen, je toto téma neoddelitelným prvkem pěstounské péče. Specifikem příbuzenské pěstounské péče je skutečnost, že se pro samotné pěstouny nejedná o kontakt s cizí osobou, kdy je dítě v náhradní rodinné péči jediným pojítkem mezi zúčastněnými stranami, ale o kontakt s osobami blízkými, s nimiž je pojí celá řada vazeb (emoční, ekonomické, zdravotní apod.) Z tohoto důvodu spatřují doprovázející pracovníci jako klíčové vzdělávat a podporovat příbuzenské pěstouny v této oblasti – ať již se zaměřením na komunikaci, potřeby dítěte v otázkách jeho identity a kořenů či z hlediska práv a povinností vyplývajících z výkonu pěstounské péče ve vztahu k biologickému rodiči dítěte. V této souvislosti se jeví výše zmíněné formy vzdělávání s terapeutickým přesahem např. sdílení ve skupině jako přirozeně nejefektivnější a zároveň nej přijatelnější a nejatraktivnější pro samotné příbuzenské pěstouny.

Další zásadní oblastí, kterou jsme v rámci našeho průzkumu zaznamenali jako téma, které pracovníci doprovázejících organizací v rámci vzdělávání příbuzenských pěstounů považují za klíčové, je oblast výchovy, která má zároveň určitý přesah do školního prostředí a témat spojenými se školní kázní a školní úspěšností. S ohledem na skutečnost, že nejpočetnější skupinu příbuzenských pěstounů tvoří prarodiče, je třeba se vypořádat s otázkou výchovného stylu, který musí reflektovat nejen osobní příběh jim svěřeného dítěte, ale i překlenout výrazný mezigenerační rozdíl a nese s sebou často nutnost oprostít se od výchovných postupů, které měli tito prarodiče zažité ve vztahu k vlastním potomkům, a které mnohdy odrážejí způsob, jakým byli oni sami vychováváni. Způsoby vzdělávání, které zahrnují zážitkové či sebezkušenostní prvky pak mohou toto téma prarodičům pěstounům zprostředkovat formou, jež je pro ně srozumitelná a snadněji uchopitelná než pouhé předání aktuálních teoretických poznatků z této oblasti. Možnosti a způsoby podpory dítěte ve školní úspěšnosti a prevence výchovných problémů, které se váží na školní prostředí (konflikty v kolektivu či šikana – zde může být dítě v náhradní rodinné péči obětí, ale i agresorem, konflikty s pedagogy – problém odrážející negativní

zkušenosti dítěte s dospělými apod.), představuje tematickou oblast, s níž se, jak dokládají údaje získané v našem průzkumu, pracovníci doprovázejících organizací opakovaně setkávají a není jej možné opominout v rámci vzdělávání.

Dílčí cíl č. 3: Zjistit, jak hodnotí samy doprovázející organizace systém vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské pěstounské péče s ohledem na připravovanou novelu zákona č. 359/1999, Sb.

V tomto dílčím cíli jsme se museli poněkud odchýlit od původního záměru. S ohledem na pozdržení avizované novelizace v připomínkovém řízení a odložení její implementace, jakožto i samotný fakt, že ani orgány sociálně-právní ochrany dětí ani doprovázející organizace nemají doposud konkrétní informace o všech aspektech, jichž by se případné změny měly v praxi dotknout, nebylo možné se zaměřit na přímé hodnocení systému vzdělávání příbuzenských pěstounů ve vztahu k této novelizaci ze strany doprovázejících subjektů. Zaměřili jsme se tedy na postihnutí aktuálních trendů, které se v systému vzdělávání příbuzenských pěstounů v současné době vyskytují a na to, zda a jak na ně doprovázející organizace reagují.

Z našeho průzkumu vyplývá, že vzdělávání příbuzenských pěstounů je doprovázejícími organizacemi považováno za nezbytné. Zaznamenali jsme skutečnost, že doprovázející organizace, resp. jejich pracovníci, se staví pozitivně i k možnosti, že by pro příbuzenské pěstouny bylo zařazeno povinné vzdělávání ještě před započítáním výkonu pěstounské péče či na jejím samotném začátku, a to jako zákonem daná podmínka toho, aby jim bylo dítě do této formy náhradní rodinné péče svěřeno. Jednalo by se tak o určitý – byť redukovaný – ekvivalent přípravy, kterou procházejí pěstouni v procesu zprostředkované náhradní rodinné péče.

Významu, který doprovázející organizace ve vzdělávání příbuzenských pěstounů spatřují, odpovídá i skutečnost, že se pro příbuzenské pěstouny nejen rozšiřuje škála možností, jak splnit současné povinné vzdělávání, ale i fakt, že doprovázející organizace v téměř polovině případů umožňují a podporují jejich vzdělávání nad jeho zákonný rámec. Zároveň se však organizace stále potýkají s určitým procentem pěstounů, kteří se povinného vzdělávání účastní jen minimálně či vůbec, a to i přes skutečnost, že organizace převážně již aktivně pracují s nástroji evaluace a jejich vyhodnocováním. Nedostává se jim však efektivních nástrojů, jak tuto povinnost vymáhat. V případech, jimiž jsme se v rámci průzkumu zabývali, je z metodického hlediska vytváření

vzdělávacích plánů ošetřené spíše širšími formulacemi, které na jedné straně poskytují pracovníkům široký prostor pro individuální přístup k práci s klientem, avšak zároveň tím kladou značné nároky na jejich osobní angažovanost a schopnost motivovat klienta.

Jako reakci na diskuzi, která ohledně plánované novelizace a změn, které by mohla přinést, jsme v rámci našeho průzkumu zaznamenali především snahu o rozšíření služeb organizací. Jako zásadní však můžeme shledávat fakt, že dotčené subjekty ve většině případů nemají dostatek relevantních informací z oficiálních zdrojů, které by jim případné změny umožnily efektivně reflektovat v přiměřeném časovém odstupu.

Hlavní cíl: popsat systém vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské pěstounské péče s ohledem na připravovanou novelu zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí.

Na základě našeho průzkumu jsme byli schopni zachytit a popsat fenomény, které jsou charakteristické pro současný přístup ke vzdělávání příbuzenských pěstounů v průběhu náhradní rodinné péče. Jedná se především o postupný posun od formálního pojetí v úzkém smyslu vymezení vzdělávání jako předávání sumy informací ke konkrétnímu tématu, k chápání vzdělávání jako edukačního procesu s možným terapeutickým přesahem, jehož cílem není pouze zvýšit informovanost příbuzenských pěstounů, ale i umožnit jim hlubší spojení těchto informací s jejich každodenním prožíváním reality. Dále můžeme konstatovat, že současný systém umožňuje značnou míru individualizace vzdělávání na základě potřeb pěstounských rodin a doprovázející organizace tyto možnosti využívají a jsou schopny poměrně flexibilně reagovat i na nově vznikající potřeby. Mezi problematice oblasti povinného vzdělávání patří otázka motivovanosti příbuzenských pěstounů a praktická nevymahatelnost této povinnosti ze strany odpovědných institucí. Tato skutečnost je závažná zejména s ohledem na míru rizikovosti či přímo ohrožení dětí, které se v pěstounské péči svých příbuzných ocitají, a na které tito pěstouni často nejsou připraveni. Z našeho průzkumu vyplývá, že pracovníci doprovázejících organizací si jsou tohoto vědomi a shledávají možnost zavedení (i povinné) přípravy pro příbuzenských pěstounů žádoucí.

Ve vztahu k připravované novelizaci zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, která však nevešla v platnost v avizovaném termínu a nebylo tedy možné přímo reagovat na její implementaci, můžeme konstatovat, že i přes alarmující nedostatek oficiálních informací, které se k dotčeným subjektům dostávaly pouze náznakově

a bez dalšího kontextu, doprovázející organizace sledují odbornou diskuzi a na základě znalosti potřeb klientů se snaží na případné změny připravit – nejčastěji rozšířením portfolia svých služeb tak, aby i nadále zahrnovaly i oblast vzdělávání. Současný systém vzdělávání spolu s institutem doprovázení můžeme popsat jako živou, vyvíjející se komplexní soustavu, kde jsou probíhající změny iniciovány na základě dobré praxe a potřeb klientů.

9 DISKUZE

Příbuzenská pěstounská péče je dlouhodobě diskutované téma především v oblasti adekvátního naplňování specifických potřeb dítěte, které se v náhradní rodinné péči ocitá. Tento fakt je v odborné literatuře poměrně dobře popsán a věnuje se mu celá řada odborných článků u nás i v zahraničí (např. Bubleová a kol. 2002, Hayduk 2017, Moštková, Sobotková 2016, Novotná, Smetáčková 2017, Kubíčková a kol. In Smutek 2019; Poláková 2021). Toto konstatování stojí často v úvodu úvah o problematice, jak zvyšovat kvalitu pěstounské péče, mírnit dopady rizik vzniklých ohrožením dítěte v klíčových okamžicích jeho vývoje a dalším systémovým směřování podpory pro pěstouny. Otázka, zda by měla být náhradní rodinná péče příbuzných podporována, do jaké míry a jakými prostředky, je natolik komplexní, že délka diskuze k novelizaci této oblasti zákona o sociálně-právní ochraně dětí a souvisejících norem, není překvapující. Ačkoliv dlouhodobá podpora a preference osobní péče o dítě, jako nejvhodnější formy v situacích, kdy o něj nemohou (z důvodů, jimž jsme se věnovali v teoretické části) pečovat jeho biologičtí rodiče, která je kvitována zprávou OSN o naplňování Úmluvy o právech dítěte, vede k snaze odpovědných úřadů a institucí o rozšíření uplatnění náhradní rodinné péče (OSN 2021), je třeba konstatovat, že tento institut není bez rizika. Mezi výzkumy (problematice se v České republice soustavněji věnuje především Kubíčková 2019 a kol. In Smutek 2019, Kubíčková 2020) a praktickými zkušenostmi pracovníků v doprovázejících organizacích, jak je zachytil i náš průzkum, panuje shoda na skutečnosti, že péče příbuzenských pěstounů (ale můžeme hovořit i o péči osob, jimž je dítě svěřeno formou tzv. *péče jiné fyzické osoby*), je spjata s riziky, která ve svém důsledku nejen že dopady původního ohrožení dítěte v péči biologických rodičů neeliminují (což je primárním cílem NRP), ale dokonce zvyšují. Právě z tohoto důvodu můžeme hodnotit stávající úpravu, která poskytuje příbuzenským pěstounům nejen systém hmotné podpory, ale i odborného vedení ze strany doprovázejících subjektů, jehož součástí je i jejich povinnost průběžně se vzdělávat, jako jeden ze zásadních pilířů v oblasti péče o ohrožené děti a v prevenci rozvoje sociálně patologických jevů. V kontextu výzkumu Kubíčkové (2020) můžeme jako mimořádně pozitivní hodnotit trend, kdy se vzdělávání příbuzenských pěstounů rozšiřuje o terapeutické prvky. Samotná možnost využití profesionální psychologické podpory, kterou mají pečující osoby v průběhu pěstounské péče ze zákona garantovanou, totiž nemusí být jimi vždy využita či vnímána jako žádoucí z důvodů studu, předsudků či nedůvěry apod. Oproti tomu

sdílení s ostatními pěstouny (které v našem průzkumu bylo zmiňováno jako druhá nejčastější forma vzdělávání), kteří se ocitají v obdobných životních situacích a čelí často podobným výzvám, pod vedením zkušeného profesionála, představuje nenásilnou a velmi přirozenou formu nejen k získání informací k danému tématu, ale i psychologické podpory.

Otázka větší personalizace podpory, po vzoru, který známe z prostředí sociálních služeb včetně akcentace dobrovolnosti, jak byla nastíněna v diskuzi k plánované novelizaci zákona o sociálně-právní ochraně dětí, vyvolává značné kontroverze. I v současném systému jsou patrné oblasti, v nichž se ani v nynějším legislativním rámci nedaří naplňovat zákonem daná ustanovení a příbuzenská pěstounská péče neplní svůj účel nebo jen s velkými obtížemi. Pokud by byla podpora doprovázejících organizací a s ní spojené služby včetně zajištění vzdělávání a tvorby vzdělávacího plánu pouze na dobrovolnosti klienta, je otázkou, zda by tím pro část – a zvláště nových – pěstounů nedošlo k faktickému omezení této podpory.

Formy vzdělávání, témata, jimž je třeba v kontextu příbuzenské pěstounské péče věnovat pozornost a systémové propojení doprovázení, podpory a vzdělávání těchto pěstounských rodin, jimiž jsme se zabývali, lze dále rozvíjet jak v samotné praxi, tak z hlediska výzkumu, kterému je v České republice – ve srovnání se zahraniční praxí věnována stále poměrně skromná pozornost, což se promítá i do omezených zdrojů odborných prací věnujících se tomuto tématu.

10 DOPORUČENÍ PRO PRAXI A MOŽNÁ OPATŘENÍ

Jak jsme již nastínili na předchozích stranách, otázka dalšího směřování vývoje a podpory vzdělávání příbuzenských pěstounů je spjata se samotným systémovým uchopením příbuzenské pěstounské péče. Budeme-li vycházet z předpokladu, že příbuzenská pěstounská péče zůstane zachována v současném legislativním rámci, pak je třeba se zaměřit především na otázku zvyšování výchovných kompetencí příbuzenských pěstounů. Jak ukázal náš průzkum, mezi doprovázejícími organizacemi panuje shoda na potřebě určité formy *přípravy na přijetí dítěte do rodiny* i pro nezprostředkovanou pěstounskou péči. Zařazení povinného kurzu či série seminářů, které by budoucím pěstounům z řad příbuzných představily základní problematiku péče o dítě ve specificky náročné životní situaci, dítě traumatizované, či které bylo dlouhodobě zanedbávané, seznámily pečující osoby s právy a povinnostmi, které vyplývají z pěstounské péče a nastínily témata, která se často v průběhu pěstounské péče objevují, byl by jedním z možných opatření. Mezi doporučení, která můžeme na základě našeho průzkumu formulovat, je pak jednoznačná podpora terapeuticky orientovaného vzdělávání ve spojení se zážitkovou formou jeho realizace. I když je mnohdy práce s motivací příbuzenských pěstounů ke vzdělávání náročná, o to více se nabízí podpora forem, které jsou pro ně atraktivní a přinášejí jim určitou pomyslnou přidanou hodnotu. Jsme si však vědomi, že tato forma realizace vzdělávání je pro (zejména menší) doprovázející organizace finančně nákladná. Zároveň je třeba apelovat na orgány sociálně-právní ochrany dětí, aby v případě neplnění povinnosti vzdělávání ze strany pěstounů, využívaly v plné míře svých možností, jak zjednat nápravu, neboť se jedná o významný nástroj prevence, kterým lze předjímat mnohé z náročných situací, které ohrožují průběh pěstounské péče i vývoje samotného dítěte.

ZÁVĚR

Zvyšování kompetencí pěstounů v oblastech péče a výchovy by mělo být prvořadým zájmem nejen zodpovědných institucí, ale celé společnosti, neboť to je nejjistější a nejefektivnější cesta k zmírnění dopadů ohrožení dítěte, které se ocitlo v náhradní rodinné péči. Tento apel se dotýká všech pečujících osob, které mají dítě svěřené do osobní péče. Pěstouni z řad příbuzných však tvoří specifickou podskupinu, která je více zatížena požadavky (především morálního a sociálního charakteru), které jsou na ni kladeny. Současně je však na nastalou situaci často jen minimálně připravena či se ocitá před zcela nečekanou situací. Podpora, její rozsah a kvalita, jíž se pěstounovi dostává nejen na počátku, ale po celou dobu výkonu pěstounské péče, má podstatný vliv na její průběh, a tedy i na změnu nepříznivé životní situace dítěte.

Naším cílem v této práci bylo popsat systém vzdělávání pěstounů v rámci příbuzenské pěstounské péče s ohledem na připravovanou novelu zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, přičemž jsme pohlíželi na vzdělávání příbuzenských pěstounů jako na nástroj prevence a intervence. Ačkoliv jsme se museli částečně odchýlit od našeho cíle v situaci, kdy novelizace, jíž jsme se chtěli zabývat, nevešla v avizovaném termínu v platnost, naše průzkumná zjištění dokládají, že současná úprava má potenciál výše uvedeným způsobem fungovat, neboť doprovázející pracovníci, resp. doprovázející subjekty disponují nástroji k monitorování potřeb pěstounských rodin, pracují s nimi a jsou schopni je integrovat do svých metodických postupů. Vzdělávání příbuzenských pěstounů představuje jeden z klíčových nástrojů v této oblasti. Obohacení forem vzdělávání o prvky terapie, zážitkové pedagogiky a spojení s respitní péčí tak směřuje k holistickému pojetí podpory pěstounských rodin. Výskyt zásadních témat, která příbuzenskou pěstounskou péči provázejí a které se jí dlouhodobě prolínají dokládají, jak se potvrdilo i v našem průzkumu, že právě v těchto oblastech potřebují pečující zvláštní a dlouhodobou podporu.

Vývoj, kterého jsme v posledních deseti letech byli svědky, dokládá i přes určitá úskalí životaschopnost a rozvojové možnosti stávajícího systému. Přínos novelizace za současného stavu se pak jeví diskutabilní – a to především proto, že stále není zřejmé, z jakého koncepčního rámce by měla vycházet a jaký cíl by měla sledovat, jak doložil i námi realizovaný průzkum, který poukázal na nedostatečnou informovanost dotčených subjektů.

SEZNAM CITOVANÝCH ZDROJŮ A LITERATURY

AMALTHEA, 2013, *Metodika doprovázení*. Podpora, vzdělávání a kontrola náhradní rodinné péče [online]. 2. aktualizované vyd. [vid. 25. 5. 2023]. ISBN 978-80-904801-0-0. Dostupné z:

<https://www.amalthea.cz/data/File/metodiky%20ke%20stazeni/odborn%C3%A9%20metodiky/doprov%C3%A1zen%C3%AD/metodika-doprovazeni-2013.pdf>.

BAUM, Detlef, GOJOVÁ, Alice, eds., 2014. *Výzkumné metody v sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7464-390-3.

BRABENEC, F., 2022. *Historický vývoj sociálně-právní ochrany dětí*. In: NOVOTNÁ, V., RIEDLOVÁ JURKOVÁ, J., BURDOVÁ, E., eds., 2022. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí s komentářem*. 3. aktualizované vyd., Praha: ANAG. ISBN 978-80-7554-366-0.

BUBLEOVÁ, V. a kol., 2002. *Mezinárodní srovnání přístupů a forem realizace pěstounské péče se zřetelem k využití profesionálních pěstounů při řešení situace ohroženého dítěte a reintegrace rodiny* [online]. Středisko náhradní rodinné péče VÚPSV. [vid. 25. 11. 2021]. Dostupné z: <https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/bubkov.pdf>.

DĚTI PATŘÍ DOMŮ, 2020. *Standardy kvality SPOD*. Manuál k dobré práci DPD [online] [vid. 25. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.detipatridomu.cz/wp-content/uploads/2020/10/Manual-provazeni-pestounskou-peci.pdf>.

FISCHER, S., ŠKODA, J., 2014. *Sociální patologie*. Závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení. 2., rozšířené vydání. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-5046-0.

GAVORA, P., 2010. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2., rozšířené vyd. Brno: Paido, 2010. ISBN 978-80-7315-185-0.

HANUŠOVÁ, L., HANOUSKOVÁ, L., 2017. *Specifika vzdělávání pěstounů z řad příbuzných* [online]. Říčany: Rozum a cit. [vid. 8. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.knihovnanrp.cz/wp-content/uploads/2019/05/RaC-Specifika-vzdelavani2017.pdf>.

HAYDUK, I., 2017. The effect of kinship placement laws on foster children's well-being. *The Be Journal of Economic Analysis and Policy* [online], roč. 17, č. 1. [vid. 25. 11.

2022]. Dostupné z: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/bejeap-2016-0196/html>.

HOGENOVÁ, A., 2013. Rodina a domov. In: KALÁBOVÁ, H., MATULAYOVÁ, T., MEIER, M., PEŠATOVÁ, I., eds., 2013. *Rodina ve výchově a sociálních vědách*. Liberec: Technická univerzita v Liberci. ISBN 978-80-7372-944-8.

KOVAŘÍK, J., 2003. *Posuzování potřeb ohroženého dítěte*. In: MATOUŠEK, Oldřich a kol., 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-548-2.

KUBÍČKOVÁ, H., BURDÍKOVÁ, L., KOŠTÁLOVÁ, N., 2019. Příbuzenská pěstounská péče jako nástroj kvalitní péče o ohrožené dítě? In: SMUTEK, M., ed. *Sociální začleňování v kontextu sociální práce. Sborník textů z XVI. Ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce*, s. 102–111, Hradec Králové: Ústav sociální práce FF UHK. ISBN 978-80-7435-767-1

KUBÍČKOVÁ, H., 2020. Specifika příbuzenské pěstounské péče v kontextu transgenerační psychické zátěže v rodině. *Sociální pedagogika* [online], roč. 8, č. 2, s. 84–99 [vid. 25.11.2021]. ISSN 1805-8825. Dostupné z: <https://soced.cz/cs/2020/11/socialni-pedagogika-2020-82/>.

LEXOVÁ, J., PAZLAROVÁ, H., 2016. *Doprovázení a služby pro pěstounské rodiny*. In: PAZLAROVÁ, H., ed., 2016. *Pěstounská péče: Manuál pro pomáhající profese*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1020-7.

MATĚJČEK, Z., 1999. *Náhradní rodinná péče*. Průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny. Praha: Portál. ISBN 80-7178-304-8.

MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z., 1999. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-7169-897-0.

MATOUŠEK, O., a kol., 2012. *Základy sociální práce*. Vyd. 3., Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0211-0.

MATOUŠEK, O., 2003. *Práce s rodinou*. In: MATOUŠEK, Oldřich a kol., 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-548-2.

METODICKÁ PŘÍRUČKA: Náhradní rodinná péče vykonávaná příbuznými dítěte, 2015. Nadační fond J&T [online] [vid. 5. 3. 2023]. Dostupné z <http://www.knihovnanrp.cz/wp-content/uploads/2017/03/publikace-158.pdf>.

- MOŠŤKOVÁ, Š., SOBOTKOVÁ, I., 2016. Příbuzenská pěstounská péče. Když dítě vychovávají prarodiče. *E-Psychologie* [online], roč. 10, č. 4., s. 47–64 [vid. 25.11.2021]. Dostupné z: <https://e-psycholog.eu/clanek/274>.
- MPSV, 2023. *Statistiky*. [online] [vid. 12. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/statistiky-1>.
- MPSV, 2019. *Návrh systémového řešení výkonu a podpory příbuzenské pěstounské péče*. [online] [vid. 10. 2. 2023]. Dostupné z: <http://www.pravonadetstvi.cz/stahnout-soubor/navrh-systemoveho-reseni-vykonu-a-podpory-pribuzenske-pestounske-pecefinal/>.
- NOVOTNÁ, H., SMETÁČKOVÁ, I., 2017. Analýza specifik výchovných problémů v náhradní rodinné péči. In: HUDEČKOVÁ, V., BRYNDZÁK, P., ed., 2017. *Křižovatky VIII. Menit, trestat, rozvíjet? Prevýchova jako rozvíjanie pozitívneho potenciálu*, s. 50–55. Bratislava: Mgr. Tomáš Cehlár. ISBN 978-80-972188-4-3.
- PAZLAROVÁ, H., ed., 2016. *Pěstounská péče: Manuál pro pomáhající profese*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1020-7.
- PEMOVÁ, T., PTÁČEK, R., 2022. *Data o dětech*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-271-1338-5.
- PILAŘ, J., 2015. *Jak rozumět termínu „náhradní rodinná péče“*. In: JEDLIČKA, R., a kol., 2015. *Poruchy socializace u dětí a dospívajících. Prevence životních selhání a krizová intervence*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-5447-5.
- POLÁKOVÁ, M., 2021. Terapeutické rodičovství v praxi českých rodičů. *Sociální služby* [online], roč. 23, č. 10, s. 12–13 [vid. 5. 5.2023]. ISSN 1803-7348. Dostupné z: https://www.socialnisluzby.eu/images/obr/1649139577_rijen-final.pdf.
- PUGNEROVÁ, M., KVINTOVÁ, J., 2016. *Přehled poruch psychického vývoje*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-5452-9.
- RIEDLOVÁ JURKOVÁ, J., 2022. *Komentář k § 47a – 47za*. In: NOVOTNÁ, V., RIEDLOVÁ JURKOVÁ, J., BURDOVÁ, E., eds., 2022. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí s komentářem*. 3. aktualizované vyd., Praha: ANAG. ISBN 978-80-7554-366-0.

RODINNÉ CENTRUM MAJÁK, 2018. *Standardy kvality SPOD*. Metodika doprovázení pěstounských rodin. Nepublikovaná metodika.

ŘEZÁČ, K., 2016. Dopady diskurzů sociální práce na doprovázející organizace pěstounské péče. *Sociální práce/Sociálna práca* 2016 [online], roč. 13, č. 6, s. 87–95 [vid. 15. 1. 2023]. ISSN 1805-885X. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/356944197_Dopady_diskurzu_socialni_prace_na_doprovazejici_organizace_pestounske_pece.

SCIOFACTOR, 2020. *Pěstounská péče příbuzných*. Analýza potřeb [online]. Ostrava: ScioFactor. [vid. 4. 5. 2023]. Dostupné z: https://nadacesirius.cz/soubory/ke-stazeni/vyzkumy/Zaverecna-zprava-Pestounska-pece-pribuznych-analyza-potreb_k_5-2-2021.pdf.

SDRUŽENÍ PĚSTOUNSKÝCH RODIN, 2017. *Metodika doprovázení pěstounských rodin* [online] [vid. 12. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.pestouni.cz/wp-content/uploads/2019/05/Metodika-doprov%C3%A1zen%C3%AD-p%C4%B9stounsk%C3%BDch-rodin.pdf>.

THELENOVÁ, K., 2013. Rodina v kontextu sociální práce. In: KALÁBOVÁ, H., MATULAYOVÁ, T., MEIER, M., PEŠATOVÁ, I., eds., 2013. *Rodina ve výchově a sociálních vědách*. Liberec: Technická univerzita v Liberci. ISBN 978-80-7372-944-8.

THOROVÁ, Kateřina, 2015. *Vývojová psychologie*. Proměny lidské psychiky od početí po smrt. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0714-6.

UHLÍŘOVÁ, V., 2010. *Dítě ve výchově příbuzných*. Říčany: Rozum a Cit.

VÁGNEROVÁ, M., 2014. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd.1. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0696-5.

Vyhláška č. 473/2012 Sb., vyhláška o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění. In: *Sbírka zákonů České republiky* [online]. 2012, částka 177, s. 6236–6250 [vid. 15. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-473>.

YALOM, Irwin D., LESCZ, M., 2007. *Teorie a praxe skupinové psychoterapie*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-304-8.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění. In: *Sbírka zákonů České republiky* [online]. 2012, částka 33, s. 1026–1365 [vid. 1. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-359?text=89%2F2012>.

Zákon č. 359/1999 Sb., zákon o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění. In: *Sbírka zákonů České republiky* [online]. 1999, částka 111, s. 7662–7681. [vid. 2. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-359#>.

ZEZULOVÁ, D., 2012. *Pěstounská péče a adopce*. In: PUGNEROVÁ, M., KVINTOVÁ, J., 2016. *Přehled poruch psychického vývoje*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-5452-9.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č.1 Dotazník pro pracovníky doprovázejících organizací

DOTAZNÍK PRO PRACOVNÍKY DOPROVÁZEJÍCÍCH ORGANIZACÍ

1. Nabízíte příbuzenským pěstounům různé formy realizace vzdělávání?

Ano Ne

2. Jakou formu vzdělávání využíváte nejčastěji?

Frontální (přednáška, seminář)

Sdílení (řízená diskuze)

Workshop (zážitkové formy, výlety)

Jiné (prosím uveďte jaké)

Pravidelně střídáme různé formy (prosím, uveďte které)

3. Spolupracujete při realizaci vzdělávání s jinou vzdělávací organizací/ agenturou (kompletní externí zajištění)?

Ano Ne

4. Spolupracujete při zajišťování vzdělávání s jinou doprovázející organizací (společné akce, jejich lektori apod.)?

Ano Ne

5. Vytváříte při realizaci vzdělávání homogenní skupiny (např. dle věku dětí v PP, pro příbuzenské pěstouny a nepříbuzenské, pro přechodné pěstouny apod....)?

Ano Ne

6. Zajišťují vzdělávání Vaši (kmenoví) zaměstnanci nebo zajišťujete externí lektory?

Naši zaměstnanci Externisté

7. Nabízíte i jiné vzdělávání pro PP mimo/ nad rámec povinných 24 hod.?

Ano Ne Jaké?.....

8. Existuje téma, které jste zaznamenali u většiny příbuzenských pěstounů na základě jejich poptávky?

Ano Ne Jaké?

9. Existuje téma, které se u stejných klientů opakuje/ vrací se k němu, je to „jejich téma“?

Ano Ne Jaké?.....

10. Účastní se klíčoví pracovníci vzdělávání spolu s příbuzenskými pěstouny?

Ano – povinně na základě vnitřní směrnice organizace

Ano/někdy – na základě osobního rozhodnutí

Ne

11. Jakou formou zjišťujete vzdělávací potřeby u příbuzenských pěstounů?

Rozhovorem s klíčovým pracovníkem

Dotazníkem

Jinak (prosím uveďte jak)

12. Využíváte evaluační dotazníky v rámci vzdělávání příbuzenských pěstounů?

Ano Ne

13. Jak často aktualizujete vzdělávací plán příbuzenských pěstounů?

Jednou ročně

Pravidelně vícekrát za rok (min. 2x)

Nárazově dle aktuálně vzniklé potřeby

14. Existuje téma, které jste zaznamenali u většiny příbuzenských pěstounů na základě vašich vlastních poznatků a pozorování?

Ano Ne Jaké?.....

15. Jak často se příbuzenští pěstouni zúčastňují povinného vzdělávání?

Účastní se všech

Účastní se většiny

Účastní se méně než poloviny

Vůbec se neúčastní

